

13

PARKER & SON,
English & Foreign Booksellers,
10, Broad Street, OXFORD.

PRIFYSGOL CYMRU.

THE present volume forms No. 4 of a series of *Reprints of Welsh Prose Works* of the sixteenth, seventeenth, and eighteenth centuries, for the issue of which arrangements have been made by the Guild of Graduates of the University of Wales. The importance of such works as those of Maurice Kyffin, Morgan Llwyd, and Theophilus Evans for students of the Welsh language and literature is generally recognised; but copies of the original editions in which alone it is possible to study the grammatical and orthographical peculiarities of each author, are in most cases difficult to obtain. It is hoped that the publication of these reprints, which are literal reproductions in each case of the best of the early editions, may to some extent supply this want and extend the limited facilities now enjoyed by students of Welsh prose.

The Guild desire it to be understood that, while they are responsible for the general lines on which the series is issued, and also for the choice of books and of editors, the sole responsibility for the contents of each volume lies with its editor.

March 1902.

YNY LHYVYR HWNN.

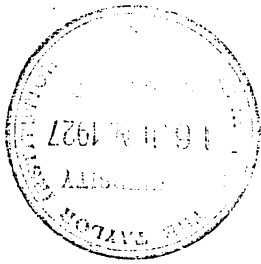
Yny lhyvyr hwnn
a Ban o gyfreith Howel

Dan Olygiaeth

John H. Davies, M.A.

*Bangor: JARVIS &
FOSTER. London:
J. M. DENT & CO. MCMII.*

135 c 13

RHAGYMADRODD.

RAI blynyddoedd yn ol penderfynodd Pwyllgor Llenyddol Urdd y Graddedigion ail-argraffu cyfres o glasuron llenyddiaeth Cymru. Barnwyd yn ddoeth ychwanegu at y clasuron cydnabyddedig, nifer o lyfrau eraill, i'r rhai y perthynai rhyw werth neu ddyddordeb neilltuol. Yn eu plith dewiswyd y llyfryn bychan hwn, ar gyfrif y dyb mai efe yw cyntafanedig y wasg Gymraeg. Gwasanaetha hefyd fel cof-arwydd am yr awdwr, un o'r gwladgarwyr puraf a fagodd Cymru erioed. Hwyrach mai hwn yw un o'r llyfrau prinaf yn yr iaith, oblegid cyn belled ag a wyddom nid oes ond un cyfargraff ar gael a chadw heddyw. Argraffwyd ef yn Llundain gan Edward Whitchurch yn y flwyddyn 1546. Cyfeiria yr Esgob Rhisiart Davies ato yn ei Epistol at y Cymry (1567) fel y canlyn: "Eithr mor ddiystyr fydday iaith y Cymro, a chyn bellet ir esceulusit, ac na allodd y print ddwyn ffrwyth yn y byt yw gyfri i'r Cymro yn i iaith i hun hyd yn hyn o ddydd neu ychydic cyn hyn i gosodes Wiliam Salsburi yr Efengylon a'r Epystelay a arferid yn yr Eglwys tros y flwyddyn yn Gymraeg yn print, a Syr Jhon Prys yntay y Pader, y Credo a'r X Gorchymyn." Flynyddau lawer ar ol hyn dywed yr Esgob Humphreys (1648-1712), yn ei ychwanegiadau at lyfr Anthony à Wood fod copi o'r llyfr yn ei feddiant ef ar un adeg, ond iddo fyned ar goll. Ceir cofnod am dano yng Nghofrestr Moses Williams (1717) o dan y penawd 'Bibl,' ac yn y

'Typographical Antiquities' gan Ames (1749), ond collwyd golwg arno o'r amser hynny nes y cafwyd ef yn Llyfrgell yr Arglwydd Macclesfield yng Nghastell Shirburn. Bellach y mae'r adran Gymraeg o'r llyfrgell werthfawr hon wedi dod yn feddiant i Syr John Williams, Barwnig, ac y mae iddi gartref clyd a diogel ym mysg trysorau y meddyg gwladgarol.

Llyfr Y mae un neilltuolrwydd arbennig yn perthyn
di-enw. i'r llyfr. Nid oes enw iddo. Bu hyn yn achos i ddyrysu y llyfryddwr llafurus Gwilym Lleyrn.

Y mae'n eglur ddigon na welodd efe mo'r llyfr, ond er hynny y mae yn gwneyd y nodiad canlynol arno : "Dodwyd Beibl mewn llythyrennau breision ar ben uchaf y ddalen gyntaf, i dynnu sylw mae yn debyg, gan fod rhannau o'r Beibl ynddo, yr hwn oedd hollol ddyeithr yng Nghymru yn y dyddiau hynry." Gwel y darlennydd fod y nodiad yn gwblanhywir. Fe ddichon i Wilym syrthio i'r gwall hwn oherwydd fod y llyfr yn cael ei restru o dan y penawd 'Bibl' yng Nghofrestr Moses Williams.

Syr John Gan nad yw enw yr awdwr wrth y llyfr, erys
Prys oedd peth amheuaeth parthed ei awduraeth ; ond,
yr awdwr a barnu oddiwrth dafodiaith ac yng ngwyneb geiriau yr Esgob Davies, nid oes le i amheu nad i'r Deheuw'r Syr John Prys y perthyn yr anrhydedd o'i gyhoeddi. Yn ei ragymadrodd, dywed yr awdwr mai er lles ysprydol y Cymry uniaith yr ymgymherodd efe a'r gorchwyl o ddwyn y llyfr allan. "Pechod mawr," meddai, "oedd ado yr sawl mil o enaideu y vyned ar

gyfrgolh rac eiseu gwybodaeth y ffydd gatholic, ac y sydd heb wybod iaith yny byd onyd kymraeg." Hwyrach fod y brenin yn cymeradwyo ymgais yr awdwr, o herwydd ar ddechreu y llyfr dywed, "Yr awr nad oes dim hoffach gan ras yn brenhin urddassol ni no gwelet bot geirieu duw ae evengil yn kerddet yn gyffredinol ymysk y bobyl ef, y peth y ddengys y vot ef yn dywysoc mor ddwyvawl ac y mae kadarn. A phan roes eiswys gymmaint o ddonieu pressennol y genedyl kymry ny bydd lhesgach y gennadhau yddyn ddonyeu ysprydawl."

Ychydig cyn hyn, sef yn y flwyddyn 1536, yr oedd Harri wedi pasio deddf Uniad Cymru a Lloegr, a thrwy sefydlu llywodraeth gref yn Llwydlo, wedi llwyddo i atal rhaib a phenrhyddid gwylliaid a bonedd y wlad; dau ddosbarth o bobl bron yn gyfystyr yng Nghymru yr adeg honno. Llys Llwydlo a'i swyddogion felly gynrychiolai y "doniau presenol," ac yr oedd y maes yn rhydd i Syr John Prys, William Salesbury a'r Esgob Morgan gyflenwi Cymru a "doniau ysprydol."

*Trem ar
Hanes
Cymru.* Hwyrach mai buddiol fyddai taflu cipolwg frysiog ar ystad Cymru yn 1546. Yr oedd y Cymry am ddwy ganrif a hanner wedi talu gwarogaeth, ewyllysgar neu anewyllysgar, i

Loegr. Ar brydiau codent mewn gwrthryfel yn erbyn y Sais, brydiau eraill ymladdent frwydrau'r Sais ar wastadedd Ffraingc. Adlewyrchid yr un teimladau yn llenyddiaeth Cymru. Tra yr oedd Cymry yn ymladd dan faner y Tywysog Iorwerth yn Ffraingc, yr oedd Dafydd ap

Gwilym yn canu ei gywyddau mwynion i'w gariad-ferch Morfydd, ond pan gododd Owen Glyndwr mewn gwrthryfel, cawn Iolo Goch yn ei ddaroganau yn gweled yr Hafren yn llawn o Saeson meirw, ac yntau yn

“Dramwyaw draw yn drais,
Yn droedsych ar fol drud Sais.”

Yn ddiweddarach canfyddir yr un cyferbyniad ym marddoniaeth Dafydd ab Edmwnt a Guto'r Glyn, ac yng nghywyddau Dafydd Nanmor a Lewis Glyn Cothi.

Y mae yn bwysig iawn cofio fod Cymru rhwng 1284 a 1536 wedi ei rhannu yn ddwy wlad. Ffurfid Tywysogaeth Cymru o dair sir Gwynedd, Ceredigion ac Ystrad Tywi, a llywodraethid y rhain gan farnwyr a swyddwyr y brenin yng Nghaernarfon a Chaerfyrddin. Rhenid siroedd eraill Cymru yn diriogaethau bychain, pob un dan ei arglwydd ei hun. Nid oedd hawl, hyd yn oed gan y brenin, i ymyrryd a llywodraeth fewnol y tiriogaethau hyn. O fewn cylch ei arglwyddiaeth gwnai yr arglwydd y peth a fynnai; dedfrydai y diniwaid i farwolaeth, neu achubai einioes yr euog; nid oedd yn atebol i neb. Mae pob tyst yn cytuno fod ystad Cymru yn nechreu yr unfed ganrif ar bymtheg yn resynus i'r eithaf. Nid oedd bywyd neb yn ddiogel. Pe cyflawnid y llofruddiad mwyaf anfad cawsai y llofrudd noddfa ddiogel yn un o'r arglwyddiaethau bychain. Trigai haid o ladron digywilydd ym mynydd-dir Plynlumon, a llochesai haid arall yn nyffryn-oedd Mawddwy. Rhuthrent i lawr i'r gwastadedd ar bob ochr, a difrodent yr holl wlad. Llofruddiwyd Barnwr

y Brenin ar ei ffordd o'r Sesiwn yn Rhaiadr, gan fagad o wylliaid Arwystli.

Ond trown i gyfeiriad arall. Ganrifoedd cyn hyn yr oedd amryw o dywysogion ac arglwyddi Cymru wedi trosglwyddo tir i'r gwahanol urddau Eglwysig. Teimlai hen dywysog, feallai, ar ol oes o ymladd yn erbyn gelynion ei wlad, fod yn rhaid iddo wneyd iawn am ei weithrediadau pechadurus. Hwyrach fod esgob neu fynach wrth ei benelin, a chyn pen hir cyflwynwyd rhyw lanerch brydferth yng nghilfachau y mynyddoedd i ofal y Brodyr Du neu'r Brodyr Llwyd, tra rhedo dwfr. Mewn cymoedd neilltuedig a dyffrynoedd anghysbell, ar draws ac ar hyd Cymru, codasant hwythau, y mynachod diwyd, eu mynachlogydd a'u prior-dai prydferth. Ac oddi amgylch yr adeiladau, lle nid oedd o'r blaen ond eithin a grug a garwdir diffaith, wele erddi a gwinllanau a physgod-lynoedd hyfryd yn ymrithio i'r golwg. Yma y trigai aml i hen bererin o Gymro, ac yma yr ymneilltuai yn hwyrddydd bywyd lawer i hen fardd i alaru am ryddid Cymru, ac i broffwydo am waredwr nad oedd byth i ddod. Byddai y brodyr ieuainc yn trin y tir, a'r hen yn gofalu am y tlodion, ac hwyrach y codai o'u plith ambell i fardd neu lenor, i gadw yn ofalus hanes a thraddodiadau eu cenedl. Dichon eu bod yn ofergoelus, yn rhoddi cred mewn llawer chwedl ffol; eto iddynt hwy yn fwy na neb, rhaid diolch am gadw yspryd Cymru yn hoenus, a'i llenyddiaeth yn fyw trwy ganrifoedd o orthrwm a thywyllwch. Ond erbyn dechreu yr unfed ganrif ar bymtheg yr oedd yr yspryd yn

gwanychu a'r corff yn llesghau, ac hwyrach fod llawer o ddiolfalwch ac esgeulustra wedi llithro i mewn, a llawer o'r purdeb cynhenid wedi ei golli. Yn yr adeg hyn, pan yr oedd rhaib a gormes yn llywodraethu'r wlad, a phan yr oedd crefydd Cymru yn isel, daeth gwaredigaeth o Loegr.

Yn 1536, pasiwyd deddf Uniad Cymru a Lloegr. Gwnawd i ffwrdd a'r mân diriogaethau, rhanwyd Cymru yn siroedd, a rhoddwyd cynghor yn Llwydlo i lywodraethu'r wlad. Rowland Lee, Esgob o Sais oedd ben ar y Cynghor. Mewn naw mlynedd yr oedd y gŵr hwn wedi ysgubo Cymru yn lân. Dywed un hanesydd iddo grogi 5,000 o ladron ac yspeilwyr yn ystod chwe blynedd.

Tua'r un amser dadwaddolwyd a dadgorfforwyd y mynachlogydd, a dadseiliwyd llywodraeth y Pab yng Nghymru a Lloegr. Yng Nghymru, yn anffodus, nid oedd dim i gymeryd lle y grefydd Babaid, yr oedd yr offeiriaid yn ddiog ac anwybodus, nid oedd un diwygiwr mewn golwg. Dilynai y Cymry eu hen arferion, er gwaethaf gorchymynnion y Brenin a'i esgobion, aent ar eu pererindodau i'r ffynnonau cysegredig, cynneuent ganwyllau o barch i'w seintiau, addolent eu delwau yn y dirgel, cadwent eu creiriau sanctaidd a chyfrifent eu paderau. Ychydig a fedrai ddarllen, a llai fyth a fedrai ysgrifennu. Yn y cyfwng yma, pan oedd addysg Cymru wedi diflannu, a'i chrefydd wedi dirywio, cawn ddau o wyr y gyfraith yn unig ar ddihun. Syr John Prys a

William Salesbury gynneuodd y goleu sydd wedi dwyn y Cymry o'r tywyllwch i sefyll yn y rheng flaenaf o bobl ddiwylliedig y byd.

Yn y Llyfr i'r werin yn bennaf oedd llyfr Syr John
Llyvyr Prys. Gofal cyntaf yr awdwr oedd rhoi cyf-
Hwenn. arwyddiadau i ddarllen yr iaith. Ymgeisiodd
 hefyd at wneuthur trefn ar ei llythreniaeth,
 a phe bai William Salesbury wedi dilyn Prys yn y mater
 hwn, hwyrach y byddai iaith pwlpud a gwasg Cymru dipyn
 yn fwy cydweddol a'r iaith lafaredig. Wedi'r traethawd
 ar lythreniaeth daw'r Calendyr. Y mae hwn yn neilltuol
 o ddyddorol, gan ei fod yn cofnodi dyddiau gwyl cynnifer
 o seintiau Cymru.* Ar waelod pob tudalen ceir cyfar-
 wyddiadau i'r amaethwr pa fodd i drin ei dir, a gofalu
 am ei ardd, a chredwn fod Syr John yn wr o brofiad pan
 yn sôn am y pynciau hyn. Wedi'r Calendyr daw'r
 Gredo, y Pader, yr Ave Maria, a'r Deg Gorchymyn.

Hyd yma y mae'r llyfr yn dilyn yr un drefn a'r
 llyfrau Plygain Seisneg argraffwyd tua'r un adeg. Geilw
 rhai ef yn "Primer" am y rheswm yma. Ond, a siarad
 yn fanwl, nid yw yn Brimer, gan mai math o lawlyfr at
 wasanaeth teuluaid oedd hwnnw, ac yr oedd ynddo liaws
 o weddïau boreuol a hwyrol, ac hefyd emyn neu ddau.
 Cyhoeddwyd o leiaf dri argraffiad o'r Llyfr Plygain yng
 Nghymru cyn 1640; un yn 1618, un arall yn 1633, ac un
 rhwng y ddau ddyddiad yma. Y mae y rhan olaf o'r llyfr
 yn cynnwys rhestr o'r saith pechod marwol wedi eu

* Gwel llyfryn y Parch. John Fisher, 'The Welsh Calendar.'

dosrannu yn wahanol benau. Hwyrach fod Syr John wedi codi sylwedd hwn oddiwrth un o'r traethodau crefyddol oedd mor gyffredin yn y canol oesoedd. Os cymherir ef a'r traethawd "Py Delw y dyly Dyn credu y Duw" a argraffwyd gan y Proff. J. Morris Jones yn Llyfr yr Ancr (tud. 141-3), gwelir fod cryn debygolrwydd rhyngddynt. Fel rheol, arferir yr un geiriau i ddynodi y pechodau a'u 'ceingiau,' chwedl Syr John. Cyfaddasiad, mwy na thebyg, yw y rhan olaf o'r llyfr o ryw ysgriflyfr Cymraeg.

Mae llawer o wallau argraffyddol yn y llyfr, ond ein dyledswydd ni oedd dilyn y gwreiddiol er mwyn i'r adargraffiad fod mor debyg iddo ag oedd yn ddichonadwy. Lle methwyd gwneuthur hyn, rhoddir rhifnod uwchben y gair er mwyn dangos y gwall. Er esiampl, dynoda y rhifnodau 1, 9, 10-20, 22-25, 38-9, 40-6, fod accen ar y llafariaid yn y geiriau hyn; rhifnodau 2-8, 21, 26, 47, fod y llythyren 'n' ar goll, a rhifnodau 27-37, 48, 49, fod dd wedi ei argraffu yn lle ð. Y mae'r awdwr ei hun yn syrthio i'r gwall olaf yn fynych.

*Ai hwn
oedd y llyfr
cyntaf yn
yr iaith.*

Er ein bod yn credu mai hwn oedd y llyfr cyntaf argraffwyd yn yr iaith Gymraeg, eto nid oes sicrwydd am hyn. Nid oes dyddiad wrth "Oll Synnwyr Pen Kembero." Argraffwyd ef gan Nycholas Hyll, a gwyddom ei fod ef yn argraffu llyfrau rhwng 1546 a 1554.² Y mae

² Arber's Stationers' Registers, vol. v. xciv; Catalogue, British Museum; Ames' *Typographical Antiquities*, vol. iv., p. 230-6.

cyfeiriad yn y rhagymadrodd at waith John Heywood yn cyhoeddi ei gasgliad o Ddiarhebion Saesoneg. Daeth y llyfr hwnnw allan yn 1546, medd Lowndes, ac felly ysgrif-enwyd y rhagymadrodd gan Salesbury yn, neu wedi y flwyddyn honno. Cyfeiria Salesbury hefyd at Polydore Vergil fel "un o'r dyscedickat heddy o wyr llen Lloecr," a chasglwn oddiwrth hyn fod Polydore ar dir y byw. Bu ef farw yn 1555. Dywed Salesbury ymhellach, "Pererindotwch yn droednoeth at ras y Brenhin ae Gyncor y ddeisyf cael cennat y cael yr yscrythur lan yn ych iaith." Bu Iorwerth VI. farw yn 1554. Felly y mae'n lled glir fod y llyfr wedi ei argraffu rhwng 1546 a 1554. Cyhoeddodd William Salesbury ei Eiriadur Cymraeg a Saesneg yn 1547, a llyfrau eraill yn 1550 a 1551, a'r casgliad naturiol yw mae tua'r un amser yr argraffwyd "Oll Synnwyr Pen Kembero." Os felly llyfr Syr John Prys oedd y cyntaf argraffwyd yn yr iaith.

Hanes Mab oedd Syr John Prys i Rhys ab Gwilym
bywyd Syr Gwyn o Frycheiniog a Gwennllian ei wraig.
John Prys Ganwyd ef yn y flwyddyn 1502.³ Yn ol
 Harl. MS. 1976, f.37, yr oedd yn deillio yn
 unionsyth o Einion Sais. Priododd Syr John un Joan,
 neu Johane, merch John Williams o Southwark, Llundain,
 a nith (merch chwaer) i Elisabeth, gwraig Thomas Crom-
 well. Dywed rhai fod John Williams yn nai i Forgan
 Williams o Lanishen, un o henafiaid Oliver Cromwell,
 ond haera eraill mai brawd Morgan Williams ydoedd.

³ *Cambrian Journal*, Mawrth, 1857, tud. 40.

Yn ein tyb ni yr olaf sydd debycaf i'r gwir. Yr oedd Morgan Williams yn briod a Catherine, merch Walter Cromwell, a chwaer Thomas Cromwell, Iarll Essex, y gwladweinydd galluog. Felly yr oedd cysylltiadau teulu-aidd lled agos rhwng Joan gwraig Syr John a Thomas Cromwell. Bu i Syr John a Joan un-ar-ddeg o blant, sef Gregory, Peter, Richard, John, William, Bartholomew, Elinor, Johane, Jane, Mary, Ursula. Bu Gregory, y mab hynaf yn aelod seneddol dros Henffordd, yn sirydd dair gwaith dros Swydd Henffordd, a dwy waith dros Swydd Frycheiniog. Bu rhan o'r dreftadaeth ym meddiant ei ddisgynyddion hyd y flwyddyn 1854.⁴ Bu Richard farw yn ddi-blant, ac ni wyddys beth ddaeth o hiliogaeth y lleill. Priododd Johane, un o'r merched, dair gwaith, a'r trydydd gwr oedd Thomas Jones, Porthffynnon, Tregaron, un sydd yn lled adnabyddus wrth yr enw Twm Sion Catti. Hi, yn ol traddodiad, oedd aeres Ystrad Ffin y bu Twm yn ei charu mewn modd mor wreiddiol a nodweddiadol.

Sonia Syr John yn ei ewyllys am ferch arall o'r enw Catherine. Hwyrach i Syr John fod yn briod ddwywaith, ac mai plentyn y briodas gyntaf oedd hon. Fodd bynnag, yr oedd hi yn wraig briod yn 1555,⁵ a thybiwn oddiwrth hynny ei bod yn hŷn na'r plant eraill, gan y gwyddom fod Gregory, y mab hynaf wedi ei eni yn 1535.

Y cyfeiriad cyntaf a geir at Syr John yw'r cofnod

⁴Duncumb and Cooke's *Hereford*, cyf. i. tud. 111.

⁵James Gomond oedd enw ei gwr, yr un dyn mae'n debyg a'r James Gomond fu yn Uchel Sirydd Swydd Frycheiniog yn 1569-70.

yn y 'State Papers,' cyf. iv., tud. 2943. Enwir ef a Wm. Brabazon, un o weision Cromwell. Casglwn felly fod John Prys yng ngwasanaeth Cromwell mor foreu a Gorffennaf, 1530. Dywedir, ar awdurdod Wood yn y bywgraffiadau sydd wedi ymddangos o dro i dro, fod Price yn aelod o Broadgates Hall yn Rhydychen, ac iddo gymeryd ei radd yn y Brifysgol yn y flwyddyn 1534. Yng nghofrestr y Brifysgol ceir y cofnod hyn :

Price or Pryce, John, supplicated for B.C.L. and dispensed July, 1534, adm. 12 July. Supplicated for B. Can. L. June, 1535, of Broadgates Hall.⁶

Hwn yn ddiau yw'r gwr y mae Wood yn cyfeirio ato, ond y mae yn anhawdd credu, fod Syr John Prys yn fyfyrwr yn Rhydychen tua 1534, oherwydd yr ydym yn gwybod fod Syr John tua'r adeg hyn yn tramwyo'r wlad i archwilio'r mynachlogydd, ac yn Mehefin, 1535, tra yr oedd y John Price uchod yn derbyn ei radd o B. Can. L. yn Rhydychen, yr oedd Syr John Prys yn brysur yn casglu tystiolaeth yn erbyn John Fisher, Esgob Rochester.⁷ Y mae traddodiad fod William Salesbury, cyfieithydd y Testament Newydd, hefyd yn aelod o Broadgates Hall, ond nid yw ei enw ar gofrestr y Brifysgol. ('History of Pembroke College'). Ond y mae cofnod boreuach ar gofrestr y Brifysgol sydd yn rhedeg fel hyn :

⁶ Reg. Univ. Oxford, i. 178.

⁷ Dichon mai y John Pryce a dderbyniwyd yn aelod o Lincoln's Inn, Gorffennaf 14, 1540, oedd hwn. Yr oedd gwr o'r un enw yn Attorney General in Wales and the Marches, yn 1559. (*Williams' Welsh Judges*, p. 10).

Pryse, John, supplicated for B.C.L. 21 May, 1519, adm.
29 Feb. 152 $\frac{3}{4}$, supplicated for B. Can. L. March,
153 $\frac{0}{1}$. Fellow of All Souls, 1523.

Ynglyn a'r gwr hwn y mae Anthony à Wood yn gwneyd y sylw canlynol : "Farther also I find that in 1523, one John Price of All Souls College was admitted Bach. of Civil Law, and that he died 1554."

Tueddwn i gredu mai dyma'r gwr a ddaeth wedi hynny yn Syr John Prys. Nis gwyddom beth oedd awdurdod Wood dros ddweyd mai yn 1554 y bu farw, ond y mae'r dyddiad yn lled agos i'w le, oblegid bu Syr John farw yn 1555. Os yw'r eglurhad yma yn gywir, y mae yn symud cryn dipyn o anhawsder o'n ffordd. Hwyrach fod Syr John ar ol ymadael a Rhydychen wedi ymaelodi yn un o'r Inns of Court, a rhyw fodd neu gilydd wedi dyfod i adnabyddiaeth o Thomas Cromwell. Y mae'n amlwg fod Prys mewn cysylltiad lled agos a Cromwell yn y flwyddyn 1534 (os nad ynghynt), gan fod cyfeiriad ato mewn llythyr ysgrifenydd at Cromwell fel "Your servant, John ap Rys." O'r adeg hynny ymlaen gallwn ddilyn ei gamrau yn lled fanwl. Bu yn ddyfal yn ystod 1534 a 1535 yn gwneuthur ymchwil dros y Brenin drwy fynachlogydd Lloegr. Yn Rhagfyr, 1534, gwnawd ef yn Gofrestrydd Côr Salesbury, ac yn 1536 bu yn gwneyd ymholiadau dros y Brenin yn Siroedd Lincoln a Norfolk. Ymhlith papurau y State Paper Office, ceir petisiwn oddi wrth Prys at Thomas Cromwell a ysgrifenydd tua'r adeg hon, a chan fod yr ysgrif yn

rhoddi ei hanes yn gryno yn ystod y blynyddoedd hyn, dodwn hi yma :

Considerations whereupon John ap Rece maketh his suit to the King's Highness.

His office is decayed, and no fee attached to it, yet it is charged with the keeping of the King's muniments. He has written for the King these things following without any allowance therefor :

Professions of all prelates persons and bodies; Divers instruments for my ladie Marie concerning the abdication of the Bishop of Rome's power and renunciation of appeals ;

Divers great instruments as well of the process of divorce of Queen Anne, as of the contract and solemnization of the same between the King and Most Noble [late] Queen Jane, all which instruments and others he is charged by his office to keep,

He wrote to the King the abridgements of the comperets of the late visitation, also the confessions of the late rebels in Lincolnshire and Yorkshire and abridgements of the same. He rode post to the examination and execution of that traitor Halom and his accomplices at Hull. He was promised a pension of £40 out of Guysborough, but had it not. He has ever since been occupied in the examination of traitors, felons or heretics and daily is and shall be ready to do.

He kept one David at the King's appointment for half a year or more in his house at his own cost also he hath ridden upon his own costs to the execution of divers other the King's affairs. All which he now reciting not to ask anything therefor of duty but for the furtherance of his suit in this part by revocation of the same to the

King's highness memory. And he now desires but £50 that is not in the King's hands and to bring to his Grace therefor £200 a year besides moveables worth £400 or £500.

Gwelwn fod Prys wedi bod yn ddiwyd yng ngwasanaeth y Brenin, ac wedi dod i gysylltiad pur agos ag ef ar fwy nag un achlysur.

Ym mis Gorffennaf, 1540, cawn ef yn cymeryd rhan yn y gweithrediadau ynglyn ag ysgariad Anne of Cleves a Harri'r Wythfed, ac yn y mis Medi canlynol etholwyd ef yn ysgrifenydd dros y Brenin yng Nghymru. Cwympodd allan ag un Charles Fox ynghylch y swydd hon, a gwyswyd y ddau o flaen y Privy Council, gyda'r canlyniad i Prys gael ei wneyd yn ysgrifenydd i Gyngor Cymru a'r Gororau.

Nid ydym yn credu fod digon o brofion mai yr un gwr oedd efe a'r John ap Rece fu yn Gwnstabl yng Nghastell Clun, o dan Iarll Arundel.⁸ Yr oedd Prys erbyn hyn wedi casglu llawer iawn o gyfoeth, a chawn ef o hyn allan yn byw yn ei dy yn Henffordd, fel gwr bonheddig a pherchen tir. Gwnaed ef yn farchog ar yr 22ain o Chwefror, 1546-7. Bu yn Uchel Sirydd dros Sir Frycheiniog yn 1543, a thros Sir Henffordd yn 1554, yn Aelod Seneddol dros Henffordd yn 1553, a thros Llwydlo yn 1554. Yn 1551, etholwyd ef yn aelod o Lys y Gororau (*The Court of the Council of Wales and the Marches*), a daliodd y swydd hyd ei farwolaeth.

⁸ Gwel *Dict. National Biography*, dan enw Prys a S. P. Dom. *Henry VIII.*, cyf. ix. tud. 91, xiii. 289, xvi. 6.

Yr oedd ganddo diroedd lawer yn Sir Henffordd, ac efe hefyd oedd perchenog Priordy Aberhonddu. Ond tra eto yn ddyn canol-oed bu farw yn ei dy yn Henffordd ar y 15fed o Hydref, 1555.⁹

Dywed Nicholas, yn ei *Annals of the Counties of Wales*, ar awdurdod Theophilus Jones mae'n debyg, fod Syr John yn ffafr-ddyn gyda'r Brenin Harri, ac mai efe oedd awdwr, yn ogystal ag hyrwyddwr, y petisiwn a ddanfonwyd i'r Brenin i erchi cymundeb agosach rhwng Lloegr a Chymru.¹⁰

Yr ydym wedi methu dyfod o hyd i unrhyw dystiolaeth bendant fod llaw gan Prys yn y mudiad hwn, er fod y peth yn debyg o fod yn gywir. Rhaid cofio ar yr un pryd nad oedd Syr John mewn safle bwysig cyn 1536, ac y mae yn anhawdd credu fod yn bosibl iddo yn uniongyrchol beth bynnag ddylanwadu ar y Brenin. Ond yr oedd yn was i Cromwell, ac yn ddiameu yn dyfod i gyffyrddiad parhaus a'i feistr, a chan mai Cromwell oedd y prif offeryn i ddwyn oddiamgylch ddymuniadau y Brenin, gallwn fod yn sicr fod y Cymro ieuanc wedi gwneyd ei oreu i hyrwyddo unrhyw fudiad a fyddai er lles ei wlad, trwy egluro safle pethau yng Nghymru.

Llyfrau Ysgrifennodd Syr John Prys nifer o lyfrau
Syr John. a thraethodau, ond ychydig o honynt sydd wedi eu cyhoeddi, ac y mae'r lleill yng nghudd

⁹ *Inquis. Post Mortem, Ph. & M., C. 105., No. 83.*

¹⁰ Ceir y Petisiwn yn llawn yn *Lord Herbert of Cherbury's Life of Henry VIII.*, arg. 1683, tud. 436-9.

mewn hen lyfrgelloedd neu wedi eu colli yn llwyr. Wele restr o rai o honynt :

1. Yn y Llyvyr Hwnn, &c. Llundain, 1546.
2. *Historiæ Britannicæ Defensio*, a gyhoeddwyd gan ei fab, Richard (Brit. Mus. Cotton MS. Titius F. iii. 170). Llundain, 1573.
3. *Description of Cambria* (translated and enlarged by H. Lhuyd). Published as part of the *Historie of Cambria*. London, 1584.
4. *Tract on the restitution of Coinage*. Written 1553, Dedicated to Queen Mary. New Coll. Oxon. MS. 317., iii.¹¹

Ei Ewyllys. Taffa ewyllys Syr John dipyn o oleuni ar ei hanes a'i gymeriad. Ynghylch ei gladdu dywed :

My bodie to be buried in the Cathedrall Church of Hereford if I die at Hereford or ells in some other Christian buriall where my executors or administrators shall thinke most conveniente and I will that a stone with an inscription by the devise of somme of my executors or administrators be sett on my tombe within one yere after my decease mentioninge the daie and time of my decease and requeaste of all mennys praiers. And I will that a faire blacke stone whiche I lefte at Parshor (Pershore ?) in Worcester-shere be sett hither for that purpose my frende Master

¹¹ Gwel hefyd y *Cambrian Journal*, Mawrth, 1857, tud. 39-47, lle desgrifir llawysgrif fu unwaith yn ei feddiant ; ac hefyd "*A Catalogue of the MSS. relating to Wales in the British Museum*", gan Ed. Owen, 1900, tud. 8, 32 ; a *Cat. Lib. Manuscriptorum Angliae et Hiberniae*, 1696. 1239, 1302 a 317.

Martin curat of Parshor aforesaide dothe knowe where the stone remaineth.

Nis gallwn ddweyd a wnaed yn ol ei ddymuniad ai peidio. Nid oes son am ei feddfaen yn yr Eglwys Gadeiriol. (Duncombe's Herefordshire ; Rawlinson's Hereford Cathedral). Gan iddo farw o fewn ychydig ddiwrnodau ar ol gwneyd ei ewyllys, tybiwn yn sicr i hynny ddigwydd yn ei dy yn Henffordd.

Barn
Gasquet
am
Syr John. Fath ddyn oedd John Prys? Mae'r hanesydd Pabyddol, y Tad Gasquet, yn ei lyfr ar "Henry VIII. and the English Monasteries," yn rhoddi cymeriad annymunol iawn iddo. Fel y dywedwyd eisoes, bu Prys yn un o'r dirprwywyr a ddanfonwyd gan y Brenin i chwilio cyflwr mynachlogydd y deyrnas. Wrth wneyd hyn yr oedd yn anhawdd iddo beidio aflonyddu llawer ar y mynachod a'r lleianod, yn eu cartrefi clyd. Os caniateir fod y neges yn un atcas, nid yw o angenrheidrwydd yn dilyn fod y negesydd yntau yn ddihiryn; os bu raid i John Prys gydweithio a dynion digrefydd a diegwyddor, nid yw hynny yn brawf yn y byd fod John Prys yn bagan ac yn dwyllwr. Ond tyn y Tad Gasquet ddarlun gwrthun o hono. Y mae yn wr digymeriad, yn hyrwyddo pob drygioni, yn euog ei hun o droseddau anfad ac yn was a chynffonwr i'r arch-heretic Thomas Cromwell. Nid oes gennym le i ddadrys y cyhuddiadau hyn, ond y mae yn amlwg fod yr hanesydd yn gadael i'w deimlad lywodraethu ei farn wrth sôn am Prys. Ar yr un pryd nid yw ond

teg i gofnodi fod y Tad Gasquet, a gydnabyddir fel un o brif haneswyr y Pabyddion, yn dal y syniadau hyn.

*Barn
arall am
dano.*

Fel tâl am ei wasanaeth i'r Brenin, derbyniodd Prys lawer o dir y mynachlogydd. Yn hyn o beth nid oedd yn eithriad i eraill o wyr y Llys, ac nid oes angen condemnio Prys am nad oedd ei foesoldeb o radd llawer uwch na'r eiddo ei gyfoedion. Gwyddom hefyd iddo gael rhyw gymaint o ddodrefn y mynachlogydd, a hwyrach iddo fachu aml i hen lyfr prin a gwerthfawr. Y mae ei ewyllys yn taflu peth goleu ar hyn :

Item. I will that my executors shall deliver and distribute to churches within the countie of Hereford all such churche apparell as I had within this countie if any remaine in my house.

Item. To the Cathedrall Church of Hereforde to be set in their library all my written bookes of Divinitee.

Gwelwn felly fod Prys wedi dychwelyd peth o'r yspail, a hwyrach fod rhai o'r llyfrau eto ar gadw yn llyfrgell Eglwys Gadeiriol Henffordd. Gwaith anhawdd iawn hyd yn oed i gydoeswyr yw ffurfio syniad c;wir am gymeriad, natur, a chynneddfau dyn. Anhawddach fyth yw ceisio pwysu rhagoriaethau a diffygion gwr sydd yn y bedd er's blynyddau maith. Gedy ambell i wr ei ôl ymhob llythyr a ysgrifenna ac ymhob gweithred a wna, un arall a ysgrifenna lawer heb ddadguddio i neb gyfrinach ei fywyd. Ychydig iawn a wyddom am Syr John Prys. Casglwn oddiwrth gyfeiriadau yma a thraw yn y State Papers fod y rhai oedd yn cydweithio ag ef yn rhoddi gair

da iddo, a dyna i gyd a allwn ddweyd. Ond y mae yn digwydd fod Syr John ei hun, yn anfwriadol bid sicr, wedi rhoddi rhai awgrymiadau i ni yn ei lyfrau a'i lythrau, ac er na fydd pawb, fe ddichon, yn dyfod i'r un casgliad a ninnau, byddwn yn ddigon hyf i draethu ein syniadau ar y pwnc.

Yn hoff o'i gartref. Yn y flwyddyn 1540 yr oedd Prys yn byw mewn ty yn ninas Henffordd, ac yn dal lês dan y Brenin. Daeth y sî fod y Brenin yn bwriadu gwerthu'r ty, ac ysgrifennodd Prys ar unwaith at Cromwell i geisio ei brynnu :

ffor considering that I have alre dy paid so moche for the fferme, been dwelling thereupon a good while and my children and part of my familie there yet remayning, and [have] buylded thereupon as moche as coste me a hundred markes. I had lever spend all that I have to my shirte than be putt beside it.

Ond fath dy oedd gan John Prys yn Henffordd? Yn ei ewylllys y mae yn gadael i'w wraig :

Syr John fel amaethwr “That house where I now lie to dwell in as long as she be unmarried, and one of the orchardes, and a garden, and pasture for six kine and a geldinge.”

Ty, gardd, perllanau, lle i gadw chwech o wartheg ac un ceffyl; dyna gartref John Prys. Nid rhyfedd ei fod yn hoff o'r lle. Yma y byddai yn dianc o ganol ei waith yn Llundain i fwynhau ychydig seibiant, ac yma yn nhawelwch ei erddi ac yng nghysgod ei goed afalau, y deuai i anghofio helbulon y llys yn Llwydlo. A mwy na

hynny, onid oedd yn ymhyfrydu yngwaith y ffarm fechan? Pwy a ddarllena y nodiadau ar waelod y Calendyr heb ganfod hynny. Ym mis Ionawr :

Torr dy goed defnydd ac ni holhtan. Diwreidda y koedach ar dyryssi oth waigrlodd ac ny thyfan eilwaith pâl dy ardd, symyd dy wenyn—dinoetha wreiddeu dy goed ffrwyth, yn enwedig o'r rhai a fo hen ac heb ddwyn ffrwyth; gwna ddefnyddion dy aradyr [a rho hwynt yn dy simne i sychu erbyn y gaua nesaf.]

Ym mis Chwefror :

Tynn y mwswng oddyar dy goed ffrwyth, torr y keingyey dyfyrlyhyd, dod goed byw, a choed rhos ar vath hynny, scathra a phlyg dy berth yn niwedd y lheuad, dod gyffion koed ievaink a cheingieu, a chlwmme y n y lhawnlhoer. Ardd dy wndwn, a haya dy ffa ath bys, ath geyrch mewn tir sych yn y newydd loer, mewn tir gwlyb wedy yr lhawn lhoer neu o vewn pedwar niwarnod y nailh ae kynt ae gwedy.

Onid yw'r amaethwr profedig yn siarad ymhob gair o'r cynghorion hyn? Pwy ond amaethwr a fyddai yn sôn am scathru a phlygu perthi wrth ysgrifennu Calendyr Eglwys Loegr.

Yn ymhyf-rydu Ond yr oedd atdyniadau eraill yn y ty yn Henffordd. Yr oedd yno liaws o hen lyfrau.
mewn hen lyfrau. Soniwyd eisioes am "my written bookes on Divinitee." Yn ei ewyllys dywed :

Item. I give to my sonnes Gregorie and Richarde all my printed bookes saving the workes of Sainte Austin and Course of the Canon Law whiche I give to the aforesaide Master Smithe, Vicar of Bromeyarde to

be divided betweene them by the discretion of my executors.

Item. I bequeath to my son Richarde all my written books of histories and humanitee.

Llyfrau
Cymraeg. Heblaw y rhain credwn mai nid llai diddan i'r perchennog oedd y llyfrau a nodir yn ei ewyllys yn y geiriau hyn :

Item. I give my Welche bookes to Thomas Vaughan of Glamorganshire.

Yn gwrth-
wynebu
Polidor yr
Eidalwr. Nid nepell oddiwrtho trigai Polidor Vergil, y mynach o'r Eidal, a ysgrifennodd *Hanes Prydain*, ac a ddifenwodd yr hen Frutaniaid. Amheuai Polidor eirwiredd y chwedlau a adroddai Sieffre o Fynwy ynghylch tarddiad a hanes boreuol y Cymry. Teimlodd Prys hyn i'r byw, a dywedir iddo roddi llawer o gymhorth i Leland pan yn ysgrifennu ei *Assertio Arturi*. Aeth gam ymhellach na hyn, o herwydd ysgrifennodd lyfr ei hun i wrthbrofi syniadau Polidor. Ni fu byw i gyhoeddi'r llyfr, ond yn ei ewyllys dywed :

Item. I wyll that my sonne Richarde shall put my booke in printe that I have made againste Polidorus Storie of Englande, and to annexe to the same some pece of antiquitie that is not yet printed out of the written bookes of histories that I have in my house, as William Malmesburie, de Regibus Anglorum, or Henricus Huntingdon, and towards the charges thereof I bequeathe him twentie marks.

Cyflawnwyd ei gais gan Richard, a daeth y llyfr allan o'r wasg yn 1573, dan yr enw *Historiæ Britannicæ Defensio*.

*Syr John
yn Gymro
i'r carn.* Dengys y rhagymadrodd i'r llyfr a ail-argraffir yma fod Syr John Prys yn Gymro gwladgarol, ac yn teimlo yn ddyledswydd arno i wneuthur yr hyn a allai i hyfforddi'r Cymry yn egwyddorion crefydd.

Ac er bod y gofal mwya yn perthyn yr periglorion, eto ni bydd neb dibwl, ac y rhoes Duw ddonyeu neu gyfarwyddyd yddaw, ny wnelo y peth y alho er hysbysu yddy gydgristion y pynkeu y sy mor anhep-
kor ar rhain.

Hwyrach ein bod bellach mewn cyfle i ffurfio rhyw syniad fath ddyn oedd John Prys.

*Yn wyllt
ei
dymher.* Dengys yr ymdrafodaeth rhyngddo a Fox ei fod yn wyllt ei dymher; ond os na allai lywodraethu ei natur, byddai yn edifarhau yn fuan. Pan gyda Dr. Lee ar ei ymweliad a'r mynachlogydd methasant a chytuno ac mewn canlyniad ysgrifennodd Prys lythyr chwerw iawn at Cromwell i achwyn ar ei gyd-swyddog ffroen-falch. Ond y diwrnod nesaf ysgrifennodd lythyr arall i dynnu ei eiriau yn ol.¹² Dyn hawdd ei gyffroi, a hawdd ei dawelu ydoedd.

*Yn gyf-
reithiwr
ac yn ddyn
ymarferol.* Yr oedd yn ddyn ymarferol.¹³ Hwyrach fod ei ddygiad i fyny fel cyfreithwr yn ddigon o reswm am hyn. Gwelodd yn eglur fod dau angenrhaid yng Nghymru; y cyntaf oedd

¹² S. P. Dom. H. viii. Cyf. ix. (Hyd. 16 a 17, 1535.)

¹³ Yn ei ewyllys ceir a ganlyn: Item. I give towards the mendinge of the Bridge upon Uske in Brecknock ten poundes, and towards reparation of the highway between Hereford and Lugge Bridge five poundes.

gwneuthur rhyw drefn ar lywodraeth y wlad, a'r ail oedd ei haddysgu. Bu am bymtheng mlynedd yn cymeryd rhan flaenllaw yn llywodraethiad Cymru, ac nis gallasai Cymro mor wladgar a chyfreithwr mor ddysgedig lai na gadael ei ol ar drefn a dull y llysoedd barn. Yn sicr, cawsai pob Cymro a ymddangosai o flaen y llys yn Llwydlo chwareu teg tra yr oedd Syr John Prys yn aelod o hono. O fewn pedair blynedd wedi ei benodiad yn glerc i'r Cynghor, cyhoeddodd ei lyfr Cymraeg. Amcan y llyfr, fel y dywedasom o'r blaen, oedd dysgu'r Cymry uniaith i ddarllen y Gymraeg ac i'w hyfforddi yn rhai o egwyddorion y grefydd Gristionogol. Y mae yn beth hynod iawn mai dyn o safle Syr John Prys gyhoeddodd y llyfr cyntaf yn yr iaith Gymraeg. Nid ydym yn credu fod yr un marchog, neu wr o safle gymdeithasol gyffelyb wedi ysgrifennu a chyhoeddi llyfr yn yr aith ar ol ei amser ef. Dengys hyn mor werinol yw llenyddiaeth Cymru. Fel y dywed ef ei hun yr oedd periglorion Cymru "y sy yny mysk oswaethhiroedd y nailh ae nys medran, ae nys mynнан ddangos yw plwyvogyon y petheu y maen yn rhwymedic y lhaill yw dangos ar lhalh eu gwybod."

*Offeiriaid
dioglyd.*

Pan oedd offeiriaid Cymru yn rhy anfedrus neu yn rhy ddioglyd i ddysgu eu plwyfogion, cyfreithwr prysur yn unig oedd ar ddihun.

Deallodd ef, fel Griffith Jones, Llanddowror, ddwy ganrif yn ddiweddarach, fod yn rhaid dysgu'r bobl i ddarllen, ac argraffu llyfrau at yr amcan hyn cyn y deffroa

Cymru o'r trwmgwsg meddyliol a chrefyddol yr oedd ynddo.

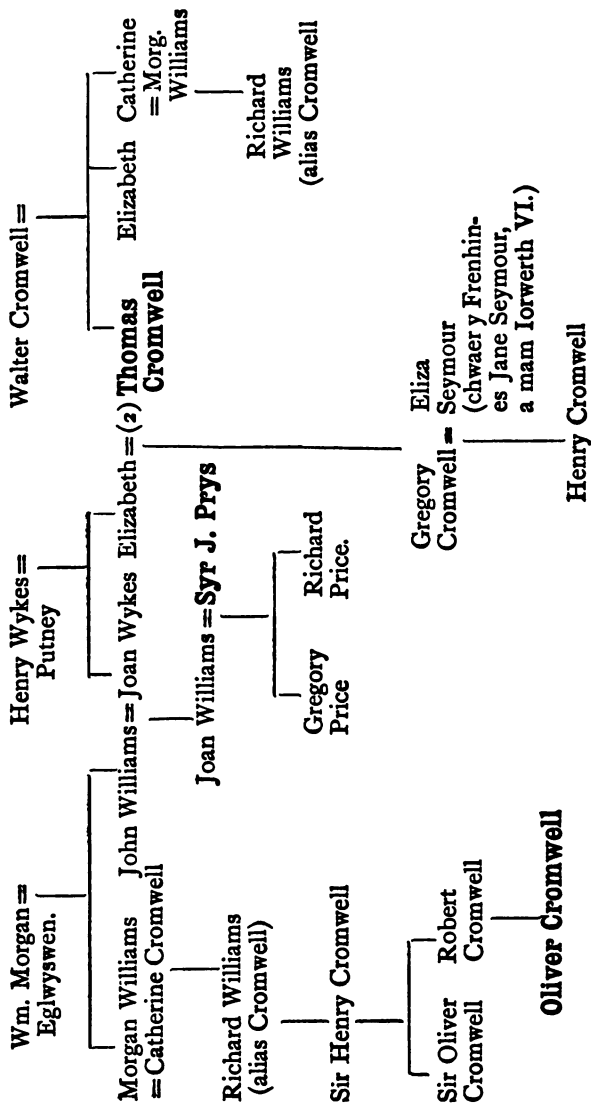
Yr oedd yn ddyn dysgedig a hoff o ddysgeidiaeth. Dengys ei yrfa yn Rhydychen hyn, ac y mae ei lyfrau a'r hanes a gawn am ei lyfrgell yn cadarnhau hynny.

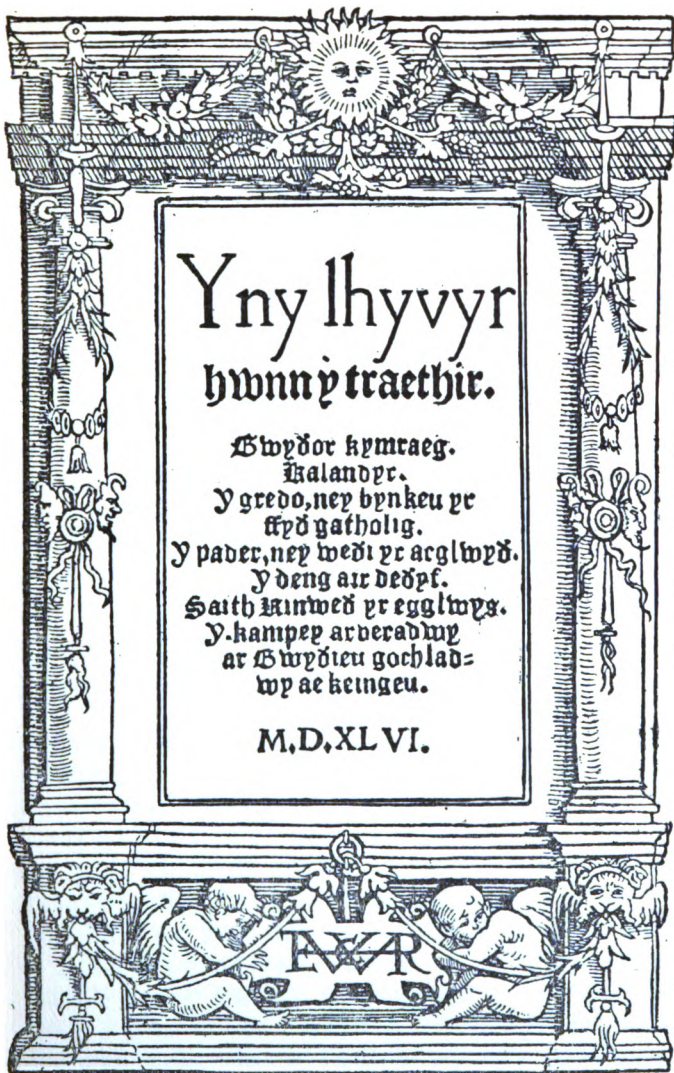
Ein syniad am dano mewn gair yw, mai Cymro byrbwyll, gwladgarol oedd, hoff o'i deulu a'i gartref, heb ronyn o farddoniaeth yn ei natur, ond yn gwneyd y gwaith cyntaf a ddaethai i'w law. A hwyrach i'w ddylanwad ar Gymru fod yn llawer mwy llesol a pharhaus na dylanwad ugeiniau o Gymry sydd yn fwy adnabyddus heddyw nag yw efe. Wrth derfynu rhaid diolch i'r Iarles Macclesfield a Syr John Williams am eu caredigrwydd a'u parodrwydd i roddi benthyg y llyfr, ac i liaws eraill am lawer o gymhorth a dderbyniwyd wrth ddwyn y llyfr trwy'r wasg.

J. H. DAVIES.

CWRTMAWR, LLANGEITHO,
Ebrill 15, 1902.

**Cysylltiadau Teuluoedd Syr John Prys, Thomas Cromwell, Earl Essex,
at Oliver Cromwell.**

Yny lhyvyr hwinn y traethir.

Gwyddor kymraeg.

Kalandr.

Y gredo, ney bynkeu yr
ffyd gatholig.

Y pader, ney wedi yr acglwyd.
Y deng air deddf.

Saith kaintwed yr eggltwys.

Y. kampey ar veradwy
ar Gwydieu gochlad-
wy ae keingeu.

M, D, XL VI.

¶ Kymro yn danbon Annerch at y
darlheadwyr.

Y awr nad oes dim hoffach gan ras
yn brenhin urdassol ni. No gwoelet
bot geirieu duw ae ebengil yn ker-
det yn gyffredinol ymysk y bobyl ef,
y peth y dengys y bot ef yn dywyl-
loc mor ddybawol ac y mae kadarn.

A phan roes eiswys gymmaint o donieu pres-
lennol y genedyl kymry. Nv bys lhelsgach y genna
dhau ydyn donyeu yspydawol.

Am hynny gweðys yw rhoi yngymraec beth o
yrcrythur lan, o herwys bod lhawer o gymry a
bedair darlhein kymraeg, heb bedru darlhein
bn gair laetnec na lhadin, ag yn enwedic y pync-
keu y sy anghenrheidiol y bob rhyw griffion y
gwybot dan betrigyl y enaid, sef yw hynny: pync-
keu yr ffydd gatholic, ac weddi a dysgoed duw y-
ni, a elwir y pader, ar deng air deddf, ac gwydyeu
gochladwy ar kampeu ar beradwy.

Ac er bod y rhain gyda lhawer o bethau da e-
raill yn yskribennedic mewon bagad o hen lyfreu
kymraeg, etto nvd ydy yr lhyfreu hynny yn gyffre-
dinol ymysk y bobyl. Ac yr awr y Rhoes duw y
pwynt yn mysk ni er amylhau gwybodaeth y eireu
bedigedic ef, iadw yni, bal y gwnaeth holh griffi
onogaeth heb law, gymryt rhann o daeoni hwn-
nw gyda yn hwy, bal na bai diffwyth rhod kyst
al a hon yni mwy noc y eraill, ac er ym dymyno
gwybod o bob un om kiwdaiddwyr i yr kymry la-
etneg ney ladin, lhe traethir o pethau hyn yn ber-
ffeithach, etto am na elhir hynny hyd pan welo
duw yn da a wahanoed ieythod y byd er yn kospe
digaeth ni

digaeth ni, pechod mawr oes ado yr sawl mil o enaiden y byned ar gysyngolh rac eisieu gwybodaeth y lys gatholic, ac y lys heb wybod iaith yny byd onyd kymraeg.

Kanys heb ffys ny elhir rhegi³ bod duto, ac periglo rpon y sy yny mylck ofwaethhiroes, y nailh ae nys medran, ae nys mynnan dangos yw plwybogyon y petheu y maen yn rhwymedic y lhailh yw dangos, ac lhalh eu gwybod, duto ae dycko yr iawn ac y adnabod y perigleu, pa wed y gorffo arnyn at teb am yz eneidu elo ar gysyngolh drwy y heisieu hwy, Ac er bod y gofal mwy, yn perthyn yr perigloion, etto ny bys neb dibwl, ac y rhoes duto so nyeu ney gyfarwydyd ydau, ny wnelo y peth y alho er hysbyllu ydy gydgystio⁵ y pynkeu y sy mor anhepko⁷ ar rhain. Ac am hynny gyt a gwelet bot rhan baw⁷ om kenedyl gymry mewon tywylhuch afriuaid o eisieu gwybodaeth duto ae orchymineu ac o hertwys hynny y dygwydo mewon dyfynder pechodeu a gwydyeu yn rhagorach no chenedloes erailh, ac am synyid y bod a donyeu da o synwyl a dealh gwedy y duto y rhoi ydynt, bal y gobethwn y bai haw⁸ gentyn welhau eu dyscarberon onyd discu yz iawn foys ydynt, mi a bedyliais er kariad byngwlad roi ydynt, y pynkeu hyn ynghymraeg er dagos⁶ blas ydynt o helysper etwylhus duto ac er kadw eu henaidieu, y rhai ny alho enilh⁷ kyftrwy dyd rhagorach drwy ieithos erailh, y peth y bymynwn ydynt y geiliaw yn dyfal, weithian dangoswch bynghytwladwyl o hynn alhan nad o drwecania⁸ onyd o eisieu gwybodaeth y byoch beips kyn hynn, na edwch y minney gymryd hynn o draba-el yn

el yn ddiffwrth dypffloch, ac yn llye kdwyl o dal am
yn rhabael y kymmeraf innny, os chwi a gymmer
ffwrth o hynn. drwy duw ae rad heb y hwn ny
cheffir dim ac y bo da. yr hwnn y bo gogonyant
tragwybawl, poet gwir.

Ⓔ Rheol y adnabod y Gwyrdd iffod.

Am newidiaw o honaf beth o hen ortograff kym-
raeg yn amgenach noc y by arberedic escribenny
kynn hynn nyd heb achos kywain, mi a dodeis
gwyrdd o llythyrenn i law, ac ywch benn pob bn
air y dangos nerth pob llythyrenn. A gwyrdd pa
rwm y mae pob chiw llythyren yny dwyn yn y gair
ywch benn gogyrdd ac llythyren y bynnych, y un
rwm y dyg yn wastat, ac onyd koffo hynn y da,
hawd ytt dyscu darlhein y llythyren hwnn er na dyf
kyfio di darlhein dimm kymraec erioed o blaen,
o meddyd darlhein bn iaith arall heb law.

Ⓔ P gwynor.

Abaf.	Byd.	Caeth.	Dygoŵ.	Eua.	Folaf.
a	b	c	d	e	f
Gyrrōs.	Hwon. ¹⁰	Jellu.	Kedwis.	Lamer.	Ihwyth.
g	h	i	k	l	lh
Martwol.	Netwys.	Obaith.	Partwys.	Rassol.	
m	n	o	p	r	z
Rhi.	Santeis.	Tynnos.	Unben.	Uar.	
rh	s	t	u	v	
Wys.	Wylwyl.				
y	w				

Ⓔ Rheol.

POb gair bnŷlhaboc yny gymraec, o diethyr o-
did o bn, y leisir yn hylhaes, bal gwr, mab,
dyn, ac am hynny nyd rhaid nodi bn oꝝ bath hynny
ac ackan leŷf ywch y benn, o herwys y reol gyf-
fredin hon.¹¹ Pthyr o dylgyn gair y leisir in galed,
nyd rhaid rhoi dwoy lthyren yn niwes y gair bal
y by arberedic kyn¹² i yn,¹³ kanyŷ diffrwyth oes
hynny ony bai ynghenol gair, am bod un lthyth-
ren ky gadarned a dwoy oꝝ bn rhiw yny gym¹⁴ e-
hun. Pthyr er gwahanaeth sillaf bicka o di wryth
silhaf leŷf mi a dodeis ackan lem¹⁵ ywch ben¹⁶ y ge
ilwad y bo yny bath silhaf hynny: bal hyn,¹⁷
kyn,¹⁸ dal,¹⁹ y adnabod hyn peth mwoy y oed, kyn,
pawol, dal talken: odiwryth y geireu ychod y scri-
bennid gynt bal hynn, kyynn, dalh, a hynny y dy-
bieis i bot yn gywreinaeth noc arber o oberlythy-
reu dwoy nac y bai raid wrythyn.

Rheol.

Æ Rheol aralh.

Gwvbydwoch bod oꝝ kytfeinanweid, rhai yn bic-
ca, bal

k, ney, c.	t.	p.
Eralth yn genolig, bal		
g.	d.	b.
Eralth yn echneidawol, bal		
ch,	th.	ph, ney, ff.
Eralth yn bedal, bal		
ð.	b. ney, f.	

A Zheiso yꝝ rhai picka pan disgynnon yn ni-
wed gair bal y rhai kenolic bal hyn. Cadwoc
kat, pop, yn lhe cadwoc, kad, pob. Ac wꝝth dꝝeiglo
yꝝ geirieu, y symmyd pob bn oꝝ kytfeinanweid yw
gylid, bel hynn mi a bara, par di, ny phareid ef: ac
belhy y gwna rhai oꝝ kytfeinanweid erailh, bal, m.
mawꝝ, na dawꝝ.

Ƴ geilweid a, e, i, o, y, u, w. gwvbyd roi yꝝ lhais ac
grym^o y maen yny dwoyn yny gwvdoꝝ ychod: a go-
gel y lheisio hwoy, bal y dis gan mwoya yn lhadin
ac ynlaecnec, eithyr hwoy y leisir ymma yn nes at yꝝ
he²¹ athrawaeth, o lynyir yn ða aꝝ y gwvdoꝝ uchod.
y. ac, u. bn lhais y dygant, bal y byon gan athraw-
on lhadin a groec onyd bod yꝝ. u. yn hir hoo amser
bal bn, du, ar, y. weitheu yn dꝝom²² weitheu yn bic-
ka. y, lhais. bal yn y gair hwoy,²³ y dyn,²⁴ yꝝ y kyntaf y
leisir yn dꝝom ar ail yn bicka. Ƴ pan do yn gydfei-
nyad y scribennir yn echieu y gair, ac, f. yny diwed.
ð. aꝝ nod hyn y dodeis i yn lhe. dd. lh. yn lhe. ll. rh yn
lhe

lhe. r. o achawd y bai hawd y dangos y bot yn gy
 wreinach, ac yn nes i athrawaeth Ihadin a groec
 no dyblu y lhythyreu hynny, onyd nad rhaid hyn-
 ny ynawr rac rhwyfthro y petheu y fy reitach.
 Gwybyd hebyd bod ackan lem²⁵ ar bob silhaf diwe
 tha onyd bn, o bob gair lhyawd silhaboc: bal yny
 geireu hynn lhythyr, llythyren, lhythyrenney.
 q. ac r. nyd rhaid wrythyn ynghymraec ony dicker
 gair Ihadin.

KWreinach oed Llythyreu Groec no Ihadin
 y ni pai gelhid torri y hen debot. Ac etto o
 kyntaf oly y gwelir ymi arberu o Blython hynaf
 llythyreu groec. Kanys Plini yn y llyur o ystoria
 natur a dyweid, bod yn y amser ef ym pydai⁶ wyl
 a elwid yn Ihadin Mrydes yn wyl o dyfc mawr
 mewon kelbydyd a elwir yn Ihadin, Magia, sef oed
 honno kelbydyd y adnabot rheol y ser ar seignyeu
 a natur pob poth dayarol. Ac y dyweir Iwol Ke-
 sar mae ody ymma y dathoed y geludyd hynny y
 ffraink a bod y gwyl dyfgedic o honi yn eskriben-
 nu eu kelbydodeu a llythyreu groec yn y amser ef:
 Etwo am bod ieythoed holh Ewropa yn arber o
 llythyreu Ihadin y awr honn, a phe newidid
 hwy y nawr, be golhid y hen lycreu, gorceu yw
 kadw y llythyreu arberedic gan welhau pob y-
 chydic y petheu y bo beys.

Januarius.

Mis Ionawr. y cy o. xxxi. o dybieu.

xix	A	Duw calan.
viii	b	
	c	
xvi	d	
v	e	
	f	Styl ystwyth.
xiii	g	
ii	A	
	b	
x	c	
	d	Pr haul yn y dyfwr.
xviii	e	Styl Lwcharn.
vii	f	Styl Cfen ac erbin. Styl hylari.
	g	Kalan chwestrawr.
xv	A	
iiii	b	
	c	
xii	d	
i	e	
	f	
ix	g	
	A	S. Vincent.
xvii	b	
v	c	
	d	Styl bawl. pan droes yr iawon.
xiiii	e	
iii	f	
	g	
vi	A	
xix	b	
	c	Styl etwyd sanct.

Ydy mis ymma torr dy goed defnyd ag ny holhtan. Diwreida y koedach ac dy pylu oth wairglod ag ny thyuan eilwaith. A gwna hynn yn enwedig o dyueton pedwar nywarnod y diwed y lheyad. Dal dy arw a theila hi a thomm, lymyd dy wenyng, Dinoetha wreideu dy goed ffrwyth, yn enwedig o; chai y bo hen ac heb dwyn ffrwyth. Gwna defnydyon dy arady, bynara dy dir y wenith ath ryg, torr dy wondwon y geyrch bal y bo mefal.

A. I. Febua=

Februarius.

Dis chwefrator.

viii	d	Swyl faintfred, Deullia.
	e	St. bair y kanntwythau.
xvi	f	St. Blas berthyr.
v	g	
	A	St. Agath.
xiii	b	St. Sitwa.
ii	c	St. Deifaw.
	d	
x	e	
	f	Pr haul yn y pylc.
xviii	g	
vii	A	
	b	St. Dyffoc.
xv	c	St. Walentin
iiii	d	
	e	
xii	f	
i	g	
	A	
ix	b	
	c	
xvii	d	
vi	e	Deullia
	f	St. Nathias.
xiiii	g	
iii	A	Dybaeloc.
	b	
xi	c	

Y mis hwnn tynn y mwafl'wng o dyar dy goed ffrwyth torr y keingrey dyfyrlyd, dod goed byw, a choed rhos ar bath hynny, scathia a phlyg dy berth yn niwedd y lheuad, dod gffion koed iebaink a cheingieu, a chlommey yn y lhawnlhoer, Arw dy wondwn, a haya dy ffa ath bys, ath geyrch mewon tir lych yn y newydd loer, mewon tir gwlyb wedy yr lhawnlhoer ney o bewn pedwar niwar nod y nailh ae kynt ae gwedy.

Martius.

Mis mawrth.

xix	d	S. 27dewi Escob.
	e	g. Sbad escob.
	f	
xvi	g	
v	A	
	b	
xiii	c	
ix	d	
	e	
x	f	
	g	
xviii	A	g. Gregori escob, Pr haul yn y maharen, yr am.
vii	b	Ser y mae gogyfych nos a dydd. ²⁸
	c	
xv	d	
iiii	e	
	f	S. Badric.
xii	g	S. Edward berthyr.
i	A	g. Gynbyd.
	b	g. Sainct gudbert.
ix	c	g. Sainct benet.
	d	
xvii	e	
vi	f	Debilta.
	g	S. bair y arhdedd. ²⁹
xiiii	A	
iii	b	
	c	
xi	d	
	e	
xix	f	

Y Mis mawrth haya. ffa, bys a cheyrch yn echreu yr mis. Jmpa a phlanna goed ffrwyth, ac yn enwedig yn niwedd y mis, dod Sitruls gwards a Saeds, kybia wreidieu y koed ydinoethell o; blaen a thomm a phrid newyd, hebyd acb dy dirbaclis, a dwg dom yr maes yn enwedig yn niwedd y lheuad ac ny lycha ymmaith.

Aprilis :
Dis Ebylh. o. cxx.

viii	g	
xvi	A	
v	b	
	c	☉. Ambros.
xiii	d	☉. Derbel.
ii	e	
	f	☉. Lywelgn.
x	g	
	A	
xviii	b	
vii	c	<i>Dr haul yn y tarw.</i>
	d	
xv	e	
iiii	f	
	g	
xii	A	
i	b	
	c	
ix	d	
	e	
xvii	f	
vi	g	
	A	☉. Sio:ys.
xiiii	b	
iii	c	☉. Vark.
	d	
xi	e	
	f	
xix	g	
viii	A	

Y Dis hwnn haya dy haib mewon tir kryf, haya dy gto-
 arch a lhin a rhann o had gardeu bal toniwn, kennin,
 perlli, ar bath hynny.

Maius :

Dis Mai. xxxi.

	b	☉. Philip a Iago.
xvi	c	
v	d	Swyl y groc.
	e	
xiii	f	
ii	g	g. ieban yn elow.
	☉	
x	b	
	c	
xviii	d	
vii	e	
	f	g. bael a sulien.
xv	g	☉r haul yn y gebylhon.
iiii	☉	
	b	
xii	c	
i	d	
	e	
ix	f	g. saint Dunstan.
	g	
xvii	☉	
vi	b	g. Gofhen.
	c	
xiiii	d	
iii	e	g. saint Denis.
	f	g. saint Atvain.
xi	g	g. saint Byd. g. belangeth.
	☉	
xix	b	g. Erbin.
viii	c	
xvi	d	

Mai hysa dy haid yn echreu yr mis, a had kenin
wynon, pwrflau, Coliander ac bath hynny. Arô yr
ac kyntaf oth dir er gwenith a rhyg.

Junius.

Dis meheuin. xxx.

v	e	g. Degla,
	f	
xiii	g	g. Goban.
	A	
	b	g. Bonifas escob.
x	c	
	d	
xviii	e	
vii	f	
	g	
xv	A	g. Barnabas ebofcol.
iiii	b	
	c	
xii	d	Pr haul yn y Frank.
i	e	
	f	g. Girit.
ix	g	
	A	
xvii	b	g. saint lednerth.
vi	c	
	d	
xiiii	e	g. Menbrctoi. g. Alban berthyr.
iii	f	Debitia.
	g	g. Iehan bedydditor, ³⁰ pan aned.
xi	A	
	b	
xix	c	
viii	d	Debitia.
	e	g. Weder a phaul ebofcolion.
xvi	f	

Y Dis hwnn ddog domm a thail yth wenithdir ac yth rhygdir, ddog dy goed adref dod gennin yn niwed y mis, a haya had lhyfieu tener, lhañ weir ar weirglo- dyð y bo mewon tir isel gerlhatw dyfwr.

Julius.
Mis Gorffenna.

v	g	
	A	g. Fair ac Elisabeth.
xiii	b	g. beblie.
ii	c	g. martin escob.
	d	
x	e	
	f	
xviii	g	
vii	A	
	b	
xv	c	
iiii	d	g. 3 rd doctwan.
	e	g. Armon.
xii	f	g. Elyw a chynhato.
i	g	Pr haul yn y lhetw.
	A	
ix	b	
	c	
xvii	d	
vi	e	g. saint margaret.
	f	
xiiii	g	g. Fair badlen.
iii	A	
	b	Debilis.
xi	c	g. Iago ebofol.
	d	g. Anna bam bair.
xix	e	
viii	f	
xvi	g	
v	A	
	b	g. Armon yn tal.

Y Mis hyn lhad weir yn y gweirglodys ychel a rhann
 dwya oth weirdir er mwyn y tpywys teg y sy debig y
 bod yr amser hwnn Ac ynghylch diwedd y mis meda
 rann oth labyr krwnn.

Augustus.

His Awt. xxxi.

xiii	c	g. beder ebofol.
ii	d	
	e	
x	f	
	g	g. Dswalht brenhin.
xviii	A	g. Iesu.
vii	b	g. ento pr Iesu.
	c	
xv	d	
iiii	e	g. Laurens berthyr:
	f	
xii	g	
i	A	
	b	Abeulia.
ix	c	g. Fair drychabacl. Pr haul yn y boylwyn.
	d	
xvii	e	
vi	f	
	g	
xiiii	A	
iii	b	
	c	
xi	d	Abeulia.
xix	e	g. Bartholometos ebofol.
	f	
viii	g	
xvi	A	
	b	g. saint Awstin escob.
v	c	g. Iehan eddiga.
	d	
xiii	e	

Y His hwnn, meda dy ryg ath wenith a dwg yth ecky-
boi, ac ynghylch diwed y mis meda dy geprch ac arð
pr ar dywetha ar beder dy wenith ath rhyg.

September.

Dis medi. cxx.

ii	f	g. Gristofom escob.
	g	g. Sulten.
x	a	
	b	
xviii	c	
vii	d	
	e	
xv	f	g. Vair pan aned.
iiii	g	
	a	
xii	b	
i	c	
	d	
ix	e	g. D groc, kalan hydref.
	f	Pr haul yn y bantol.
xvii	g	g. Lambert.
vi	a	
	b	
x	c	
iii	d	Debitia.
	e	g. Matthew ebofol.
xi	f	
xix	g	
	a	g. Vtrog.
viii	b	Vergan.
	c	
xvi	d	
v	e	
xiii	f	g. Hibangel Archangel.
ii	g	g. Sierom offeiriad.

Y P y mis hwnn meda dy hail, pys a pha, ac ynghylch kenol y mis haya wenith a rhyg mewon tir kryf, dwg dail ac beder gwenith a rhyg, kannys bn benneid yr amser hwnn y dal tair kynn y mis hwnn.

October.
Dis hydref.

	A	G. Silin a garmon.
x	b	
	c	
xviii	d	
vii	e	G. Gannabal.
	f	G. Saint Ifaeth.
xv	g	
iiii	A	G. Gai.
	b	G. S. Denis.
xii	c	
i	d	
	e	
ix	f	G. S. Edward.
	g	
xvii	A	Pr hau yn y Sark .
vi	b	
	c	
xiiii	d	g. Luc Evangyltor .
iii	e	
	f	
xi	g	g. vnbil ardder ³² gwyrddon. ³³
	A	g. Annog a noethen.
	b	
viii	c	
	d	
xvi	e	
v	f	Debilis .
	g	g. Simon a Jud .
xiii	A	
ii	b	
	c	g. ddogbael . ³⁴ Debilis .

Y Dis ymma haya wenith a rhyg dros olh, kartha dy glosieu, dod goed plwmmas a pher ac abaleu a Cymyd goed, dor gnay frengic a phlyg berthidrain.

November.

Mis tachwedd. xxx.

x	d	g. Pr hollh sainc. Kalan gasaf.
	e	g. Pr encididyr.
xviii	f	g. Cristiolus a chlydoc.
vii	g	
	A	g. Gwbi.
xv	b	g. S. Lednart.
iiii	c	g. Gyngar.
	d	g. Dyffiatw.
xii	e	
i	f	
	g	g. Marchin Escob.
ix	A	g. Gydweladwr ameytir.
	b	
xvii	c	Pr haul yn y farchydd. ³⁵
vi	d	
	e	g. Edmund Escob.
xiiii	f	
iii	g	
	A	
xi	b	g. Edmund brenhin.
xix	c	
	d	
viii	e	g. Glement berthyr.
	f	
xvi	g	g. S. Katerin.
	b	g. Galhog.
xiii	c	
ii	d	Debilis.
x	e	g. Andras rholkol.

Dd a Symmyd yn y mis hwnn goed plwmmas, a pher ac abaleu, torr dygoed defnyd yn niwedd y llypad ac yn enwedig goed onn i wneythyr defnydion a cadyr, a hynara dy dir ac bedyr haib.

December.
Mis rhagbyr. xxx.

	f	
xviii	g	
vii	A	
	b	
xv	c	
iiii	d	g. <i>S. Nicolas.</i>
	e	
xii	f	g. <i>Vair a chynnydr.</i>
i	g	
	A	
xi	b	
	c	
xvii	d	Pr haul y nghorn yr aby. g. <i>Siffr.</i>
vi	e	
	f	
xiiii	g	
ii	A	g. <i>Dyddcho.</i>
	b	
xi	c	
xix	d	Debilta.
	e	g. <i>Domas ebollol.</i>
viii	f	
	g	
xvii	A	
v	b	<i>Dud Madolic.</i>
	c	g. <i>Stephan berthyr.</i>
xiii	d	g. <i>Iehan ewangelitwr.</i>
iii	e	g. <i>P bil brcibion.</i>
	f	
x	g	
	A	

Y Pr y mis ymma torr goed defnyd y adeil. a thorr y perthi ar koeg geingey, daladar a rhwydeu ac a phyg a brynara dy dir y haild.

Almanak dyos ugaint mlyned.

Dehian yr ar
 amlywod, 36 neyrth
 y blynyddu, 37

		Dau Haf.	Rhoŷ y prif a chhor y rhif aurath.	Llythyren y Sul.	
m. d. rlvii.	x.	Ebriŷh.	ix.	B	
m. d. rlviii.	i.	Ebriŷh.	x.	A	Ⓞ
m. d. rlix.	xxi.	Ebriŷh.	xi.	F	
m. d. l.	vi.	Ebriŷh.	xii.	E	
m. d. li.	xxix.	o bawrth.	xiii.	D	
m. d. lii.	rxvii.	Ebriŷh.	xiiii.	C	B
m. d. liii.	ii.	Ebriŷh.	xv.	A	
m. d. liiii.	xxv.	Awawrth.	xvi.	G	
m. d. lv.	xiiii.	Ebriŷh.	xvii.	F	
m. d. lvi.	v.	o Ebr.	xviii.	E	D
m. d. lvii.	rxviii.	o Ebr.	xix.	C	
m. d. lviii.	x.	o Ebrriŷh.	i.	B	
m. d. lix.	xxvi.	o Fawr.	ii.	A	
m. d. lx.	xiiii.	Ebriŷh.	iii.	G	F
m. d. lxi.	vi.	o Ebr.	iiii.	E	
m. d. lxii.	xxix.	Awawrth.	v.	D	
m. d. lxiii.	xi.	Ebriŷh.	vi.	C	
m. d. lxiiii.	ii.	o Ebrriŷh.	vii.	B	A
m. d. lrv.	xxii.	o Ebrriŷh.	viii.	G	
m. d. lrvii.	xiiii.	o Ebrriŷh.	ix.	F	

Rheol y adnabod y Pask dragwydol.

E drych y prif nellaf yn ol y llythyren. **L.** kyntaf o'r mis
 mawrth a rhif dri sul wedd, ar trydyd sul dyd dau
 pasc, a phe bai yr prif ar y sul, rhifer hwnnw yn br o'r
 tri sul. Val y mae yti y lynyed y blwydyn honn, nyd amgen
 m. d. rlvii. Ihe mae yr **B.** yn llythyren y **Sul**, a, ix. yn rif y
 prif, y dyckyn ar yr ynded dyd ar ugaint o bawrth, ar try-
 dyd sul ar ol hynny y dyckyn ar y degfed dyd o Ebrriŷh, set
 yw hwnnw dyd pasc. y blwydyn honn.

Blwyddyn yz haul y cy o drichant a thri-
gain a phym p diwarnod a whech awr,
a deuddeg wythnos a dengaint ac bn di-
warnod, ac yn hynny o amser y mae yz
haul yn kerbed dios y deuddeg arwyb o: zodiak.
P blwyddyn bilert y sickyn bnwaith, bob pedair
blyned o achawos y whechaw: y cy dios benn yz
haul yz hwnn a wna bn diwarnot yn rhago: metwn
pedair blyned, lhythyrn y sul y newidia bob blw-
yddyn o achos y dyd dios benn y cy yny blwyddyn a
hi newidia dwywaith metwn blwyddyn bilert.

Blwyddyn y lheyad y cy o. xxvii. nywarnod ac.
biii. awr.

Eythyr rhwng pob lheyad newyb ay gylb y mae
naw niwarnod ar ugaint a hanner diwarnod ka-
nys o gyfnewid yz haul ar lheyad yny gywbyr-
don ailwaith, be derbyd yz haul gerbed dios bn
o: deuddeg arwybion agos, o: mann lhe y ymma-
dawlei ar lheyad, ac ym penn deu diwarnod a han-
ner y goridweda yz lheyad yz haul, ac yno y byd
kyfnewid y lheyad.

Ac y kerda yz lheuad rhwng pob kyfnewid ae gy-
lis dios holh arwybion y zodiak, sef yw hynny ky-
maint ac a gerdo yz haul yn y blwyddyn.

Rhif y prif a elwir hebyd y rhif auraid, y dyghym-
mygod Iwol kelar gyntaf ac ae kaskloeb o: dy-
dieu ar o:ieu aghyniber o bob kyfnewid, er gwy-
bot y dyd y kyfnewidio yz lheyad yndaw. heb Al-
manak yny byd, onyd kalandyr y bo y rhif hynny
yndaw, ac ef a bara y rhif hwnnw o bn byd bed-
wararbymtheg, kyn dybod pŷy gwys ellwaith.

A. ix.

A. ix. ydith y rhif hwnnw y ddyddyn honn, sef yw
 hynny o oedran y Arglwyd mil a phymcant a
 saith a deugain.

¶ Rhif.

1	2	3	4	5	6	7	8
i	ii	iii	iiii	v	vi	vii	viii

bn. deu. tri. pedwar. pypm. wdech. saith. wyth.

9	10	11	12	13	14
ix	x	xi	xii	xiii	xiiii

naw. dec. unarddec, deuddec. triarddec. pedwararddec.

15	16	17	18
xv	xvi	xvii	xviii

pymthec, unarymthec. deuarymthec. tri arymthec.

19	20
xix	xx

pedwararymthec. bgain.

21	22	23
xxi	xxii	xxiii

unaryugain. deuaryugain. triaryugaint. Ac belhy

30
xxx

racdo hyt at decaryugaint, ac odyno hyd ar

40	50	60	70
xl	l	lx	lxx

deugain. dec a deugain. trigain. decathrigain.

80	90	100
lxxx	lxxxx	¶.

pedwarugain. dec a phedwar bgain. Cant.

101	102	1000	2000	3000
¶i	¶ii	¶¶	¶¶¶	m.m.m.

bnachant. deuachant, ¶il, ddybil, teirmil, ac

10000.
¶¶.

belhy hyt at degmil.

PArffeitha ydwo y rhif uchaf a elwir atwrym
a gwrybys nad oes ond naw lhythyr rhif y-
gyt yndaw, nid amgen. 1 2 3 4 5 6 7 8 9. ac bn arwys
sef yw hynny. 0. y peth ny arwysockaba rhif yny
byd ehun, onyd ef a bair wrth y llye y bo yn sepylh
y rhif y bo yn y blaen bod yn ywch y rif. sef yw
hynny de wna y nelfaf oe blaen bengwaith y rhif
y arwysockaei wrtho ehun, bal. 10. dec. ac ail oe b-
blaen ganweith y rymm ehun bal. 110. sef yw dec a
chant, ac trydyd mil, bal. 1110, sef yw hynny, mil a
chant a dec. Ac velhy ractio.

Credo, ney bynkey yz ffyð gatholic.

CRedaf y³⁸ duw dad holhalhyawc creatwyr
nef a dayar.

Ac y Iesu Crist y bnmab ef, yn harglwyð ni.
Yz hwn³⁹ y gad o rad yz ysbryt glan, ac y aned o bair
wyr.

Yz diodeuod dan Bons Pilat y groethoeli, y lab ae
glaw.

Ac y dikynnod i bfferen, ac trydyð dyð y kybodoð
o beirw y byw.

Ac y eskynnod ac nefoed, ac y mae yn eisteð ar de-
heu Duw dad holh gyboethawc.

D dyno y daw y barnu ac byw a meirw.

Credaf yz⁴⁰ ysbryt glan.

A bod bn eglwys lan gatholic.

Ac yndi gyffredinrwyð y sainct, a madeueint pe-
chodeu.

Ac y kyuyd pawb yn eu knawt.

Ac y kayff yz etholedigion bywyt tragwryðawl.

Pater noster, ney weði yz arglwyð.

Y Tad ni, yz hwn wyð yn y nef, lanteider dy
entw di :

Doed dy deynas di attom :

Gwneleu dy ewylhys di : yn y dayar, megis yn y
nef.

Dyuo yni heðiw yn bara beynrydiol.

Madeu y ni yn dylpedion, bal y madeuton ni yn⁴¹
dylpedwyr ninney.

Ac na dwe ni i byobedigaeth.

Dnd rhyðhaa ni rac dywoc. Amen.

B. I.

Aue Ma-

Aue Maria.

P Ampych gwelth baic kyflawon o rad, mae
Duto gyta thi, Bendigaid wyb ymplitb y
gwylages, a bendigedic yw ffrwyth dy groth di,
Amen.

Krist y dywad bal hyn.⁴²

H A beth bynnac y geisloch chwi gan⁴³ byn
had yn by entw i ef ae rhyb ywch.
Medy'ia ymma y darlheadody glan, pan geislo
gwy y nailh ay petheu anbad, ay petheu y bai
dywc ar y les rhun, nad yn entw krist y mae yn dei-
fil yno, keisloch yn gyntaf deyrnas duto, ae gy-
fiawnder ef, ar hynn ygyt ac y bo da er ych lles y
gwplair ywch.

¶ Deng air deddf, ney y dec gor-
chymmyn Duto.

N A bid yr⁴⁴ bn geuduto, rhac by wyneb i.
¶ Na wna yt delto gerbedic, na llyn dim ac y
lyb yny nesoer o uchel, nac yn y bayar o isel, nac
yn y dyfwr llaw y bayar : na orestwng ydynt, nac
anrhydeba hwy.

¶ Na chymmer entw dy arglwyb duto yn ober.

¶ Koffa lanteibo dy dyb sul.

¶ Anrhydeba dy dad ath bam.⁴⁵

¶ Na Lad neb.

¶ Na wna obineb.

¶ Na dwc gam⁴⁶ dyfolliaeth yn erbyn dy gymmo-
datwg.

¶ Na whennycha dy dy⁴⁷ gymmodawc, nae wraig.
nae was : nae boiwyn, nae ych, nae allen, na dim
ac y bo eibaw.

Krist

Krist a roes yn ni deu orghymmyn er kyl-
lawny y holh degair uchod.

KAr dy arglwyb bwtw oth holh gallon, oth
holh enaid, oth holh nerth, ac oth holh beŵol
A char dy gyfneſſaf yn gymeint a thi dyhun.

¶ gwydyeu gochladwy.

¶ kampeu arberadwy.

¶ ſaith pechod marwol.

Kampeuda gwtithwyneb
y gwydieu bchod.

Sybertwyd neu balches.

Aſyſdadot.

Kenbigen, ney gyghorbynt.

Kariat.

Digalles, neu irlhones.

Anmynes.

Uhelges neu ſiogi.

Ehudwyb.

Aggawdeh ney gebydiaeth.

Haelioni.

Glythineb.

Kymedolder.

Godineb, ney anſweirdeb.

Ditweirdeb.

Keingyeu ſybertwyt. rbi;

¶ mbychaw. ¶to na oſeter neb yn gyfutoch nac
yn gyfrad.

Boclachu. Kymeryd o wyl bod eiddaw y peth nyd
ydw.

¶ mdyrchauael. ¶ mchagozi ehun gan dremygu e-
railh.

Anoſtong. ¶y ſareſtong y welh neu bennach
noc ef.

Dudannaeth. hirdyigpat medwl ac y dywoc.

¶ mchwyſaw. ymwithlaſ yn tremygus yn erbyn
awdurdot henafyon.

Kynhennu. Bloedgar gyngbetoles yn erbyn gwi-
riones.

Anoſef. Gwylhtineb medwl heb y ſtrwyno.

Anubyddawt. Anoſtong y behafion ac goichy-
mynneu.

Tremyc. Gwalhus ebybygu gwneythur y dir-
perer.

Rhac ymgymryt. yw gommeb dylvedus anchy-
des y hynafion.

Kelhweir. afreolus ymgeiniaw dylwy chwateys
watwar.

Geugrebyb. kidio y beieu, a dangos kampeu
heb y bot.

Tralhabarieyth. goymos olhwng tra ozwagion
barableu.

Tra achub. Trachwaut y gael anchydes er clot
tranghedic.

Clot ozwac. gwydyus ozuoles am gampeu y
bo neu ny bon gantaw heb rodi moliant y duw
am danunt.

Keingieu kenbigen.

Gogan, yw anglotbozi aralh yny ablein.

Anglot. yw goganu aralh yn dwylhodius yny
ablein.

Ablenair. yw kyfarthgar ogan hustyngus yn
ablenn aralh.

Klysthuftingas; yw kashufting dystymmyg
dylwg wyth, bedianneyd neu dwybogion y golhe-
du aralh o digalled arnaw.

Dybydydywys, yw gwrthynedu clod oralh am y
weithydedo da.

Melhtigaw, yw bwrw dylc dyb yn erbyn gwei-
thred da, a chamysturpaw. kabarlagu da a chy-
diaw clot.

Dyrcdychymic, gyru ar aralhi newys ogan yn
gelwydawc.

Digalled.

Digalles, yw annynnu lles neu damwein da y aralh.

Anghyweirdeb, yw aniolwch y aralh y da.

Kas chwertoder, yw gwenwynuar diffeith bedwl dirann o leweryd.

Anundeb, yw kassau aralh, byt na mynner bod yn bn ac ef.

Gwatwar, yw kelhweirus digryfwoch, y drempgu aralh.

Kuhudaw, yw menegi dylwg ar arall gerbyonn byawdwy wrth, & golhedu.

Kas yw angharu aralh dylwy rhybychaw dylwg idaw.

Keingyeu digalles.

Cas, bal y dywetpwyd bchod.

Anundeb, yw ymwahanu o'r rhai a notteint ymgaru.

Kynhen, yw sarhaed ar eireu megys ymchwyny.

Ymwochpaw, yw ymfarbau dylwy ar eireu rhoddigyon.

Anoef, yw antwahard terbyfcus wylhtineb medl heb y dobi.

Ymserthu, yw ymdoiri dylwy beilgyud gyffro me dawl mewon geireu serthyon.

Mawrdygyd, yw dichelhus ystris y golhedu a dylwy ewylhus, yw rhybuchaw dylwy y a- (ralh, ralh, kynn nys galher ar weithjed.

Kyndareo, yw colhi lynydy o dia lhid.

Terbyfc. Ithiedic gnawdoliaeth a vel o brenuo-lyath medwl.

Dylwy anian, yw arvangos ar wyneb chwertoder medwl. Lhobru-

Thobruſiaeth, a wnaix dŵy weithred, megys pan labo dyn aralh. yn weithredawl.

Keingieu Iheſgeſ. ix.

Ergryn, yw obynhau dechreu gwneythur da.

Hebvt, yw blinder wrth orffenu^{as} da dechreuedig.

Theturvt, yw obynhau dechreu peth mawr aſ-
Gwelhyc, yw gwalh am wneythur y (wyn.
peth rhwymedic.

Ambwdder, yw na ractweler am y pethen a de-
lont rac lhaw.

Angkalhder, yw gochel rhyw bechod, yny ſyrthi-
er yn aralh.

Trymlbawrtwys, Iheſgu gorffennu y peth rhwy-
medic y diweſu.

Antwbot, yw na roſo gwſ y weithred i gwplau
yſ vn bath beth.

Bozwagrtwys, yw parablu ſegurion eiryen yn or-
wag.

Keingyeu Aghawddeb neu gebyſiaeth. xv.

Sſmoniaeth, yw pynnu neu werthu peth yſpys-
dawl.

Alur, yw kymryd mwy no dleyed, dŵy werthu
yſ amſer.

Lhedriad, yw kymryd da aralh heb wybod yſ per-
chennawg.

Herwyaeth, yw kribdeillaw da aralh yn ſirgel.

Anudon, yw kadarchau kelwys dŵy lw,

Kelwys, yw dywedyd ffalſted, dŵy ynni twyl-
haw aralh.

Treis, yw yſpello arall oy ſa yn anghybarchus.

Anghybarch, yw kymbelh aralh y wneythur y
peth nys dleye.

An orffwas

An oſffwys, yw kyffroi aralh yn enwir heb achos
Kambarnu, yw barnu yn anghyfreithawl.

Diubannyaeth, yw kynnal yn oymod ygyt ar
Biad, yw somi aralh yn dwylhodrus (dylwg.
dylwy wenieyth.

Twylh, dirgeledic bawdpynged dylwy wenieyth y
lommí aralh.

Falsteſ, Kudiaw dyluchycheſ dylwy ymſangos
lanteiſdylwyd.

Ŵmolhwng, ymroſi y gynullyaw da, heb ſarbot
pa web y caffer.

Kamwreſ, yw gyru ar aralh beieu y wypo na
bont arnaw.

Keingyeu glythyneb, xii.

Rhythni, yw kymryd goymod bwyd.

Ŵheſdawt, yw kymryd goymod o diodyſ.

Folhaelder, yw treulo yn anghymedrol, lhe ny bo
rhaid.

Anymgyynnal, yw rhacblaenu terbyn goſlodedic
y gymyrt bwyd.

Angkymedrollder, Trachwennychu goymod o b-
wyd neu biod.

Angkpwilyſ, dywedud croellan eirieu angkreby-
Ŵorſac ymadrawoſ, yw dywedyd geireu (bus.
dylwy oſwagtrwyſ leguryd.

Aniweirdeb glythni yw arſangos trachwant me-
ſwol o beton glythineb.

Anaſdwyndia, yw keiſſo goymod anrhegion o
bwyt blyſlic.

Anhynawſter, yw arber o dia goymod o wiſcoeſ
werthbawruſſyon.

Ŵodynn yw, tragoſthymder y gallonn gan oſ-
mod de-

mod deſtluſtroyſ.

Chwyt, yd yw kymryt goymod o bwyd neu bïod
yny orſſo, y adber drachefyn, a hynny dſwy chwy-
ſu.

Keingyeu Anibeirdeb. vii.

Frynigrtwyſ yw pob kyt gnawtatol ymaes o
wely pſiatw.

Gobineb, yw kydiaw o wſ pſiatw a gwreic a-
ralh, neu wrthwyneb y hynny.

Tralhoſgrach, pechu wrth gar neu gares, neu gy-
bathrachſyn.

Anghewilyd, yw arſangos anibeirdeb meſwol
ar artwyſon o dieythſy.

Pechatw yn erbyn anſan, gelhwng dynyatol had
yn amgen le nac y bo terbynedic y hynny.

Dyrcchwant, meſwol ar y wahardeſic bedal-
rwyd eidunet.

Pechatw, lhwbyngar, yw pechu wrth anſynhw-
yon anibeileyd.

**Saith rinweſ y
eglwys.**

Bedyſ.
Bedyſ Eſcob.
Kymmyn.
Penyd.
Angennu neu olew.
Urſeu.
Pſiodas.

**Saith wethſed y
dſigareſ.**

Rhoſi bwyd i newynatwg.
Roſi diawſ y lucheſdig.
Roſi lletty y belhennic.
Rhoſi dilhad y noeth.
Gobwy claſ.
Ryſhau carcharatw.
Clabu y marw.

Finis.

Beieu y dîskynnôd o walh y pyntiwr wrth
 daro, ac er gwylbod o honad y dalen, yz wy-
 neb ac lain y mae yz beieu yndynt, mi a bode-
 is Rhif y rheynt yn gyntaf ac geireu bal
 y dylon bod yn illa, ac gair neddaf yn ol
 gyd ac gair oed beys.

y ddalen,⁴ yz wyneb, y lain, y geireu ac ymadroddion⁴⁹ yn iatwn

ii	i	diwethaf	bod yn da.
iiii	i	riiii	uchod yw gylid.
iiii	i	riiii	gynt gan athrawon
v	ii	i	xxviii o dybieu.
vi	i	i	xxxi o dybieu.
ix	i	xbii	G. Lambert.
ix	ii	i	xxx o dybieu.
x	ii	i	xxxi o dybieu
riii	ii	rhong xxbi ac xxbii lain, dod: Pa wna lediad	
xb	i	xix	ymferthu ac eireu.

Ⓜ bys d yn lhe yz o eiseu lhythyreu o; bath hynny y by.

BAN WEDY I DYNNY.

RHAGAIR.

Y LLYFR hwn, yn ddiau, oedd y pamffled cyntaf a argraffwyd yng Nghymraeg; a hwn hefyd oedd y traethawd gwleidyddol cyntaf yn yr iaith. Ym mis Tachwedd, 1548, pasiwyd mesur yn y Senedd i gyfreithloni priodasau offeiriaid Eglwys Loegr. Ei enw oedd: **An Acte to take awaye all positive Lawes against Marriage of Priestes** (2 and 3 Edw. vi. cap. 21).

Bu cryn gyffro yn y byd eglwysig o herwydd hyn, oblegid yr oedd y mesur newydd yn torri ar draws un o reolau caethaf yr Eglwys Babaidd. Dadleuwyd llawer ar y naill ochr a'r llall, ac ysgrifenydwyd rhai llyfrau i amddiffyn neu wrthwynebu y gyfraith. Parhâi yr Eglwys Babaidd i ddal ei thir yng Nghymru, ac yr oedd y syniadau newydd ynghylch priodas yn sicr o fod yn wrthun i liaws o Gymry yr oes honno. Hyn, fe ddichon, barodd i'r awdwr gyhoeddi ei draethawd. Ar un llaw profodd fod deddfau Hywel Dda yn caniatáu i offeiriaid briodi; ar y llaw arall, danghosodd fod "cyfraith Hywel wedy i chonfirmio ae derbin yn gymradwy yn ddeddfol ac yn ddiwei trwy auturtot yr escop oedd yr amser hynny yn Ruvein." Sut felly gallasai'r Cymry, yn enwedig y rhai oedd yn Babyddion, wrthwynebu'r gyfraith newydd?

Nid oes sicrwydd parthed awduraeth y traethawd, ond awgryma y ddwy ffaith ganlynol mai William Salesbury oedd yn gyfrifol am dano. Ynghyntaf, gwyddom iddo gyhoeddi traethawd Saesoneg yn erbyn y Babaeth

yn yr un flwyddyn, sef: "The Bateriae of the Popes Botereulx, commonlye called the high Altare." Yn ail, bu Roberte Crowley, argraffydd y llyfr hwn yn argraffu llyfrau dros Salesbury tua'r un adeg. Efe argraffodd y "Bateriae" yn 1550, y "Briefe and playne Introduction, teachyng how to pronounce the letters in the British tong," yn 1550, a'r "Kynniver Llith a Ban" yn 1551. Ceir y darnau a godir o gyfraith Hywel Dda ar dud. 340-2 a 444 o'r gyfrol gyntaf o argraffiad Aneurin Owen.

Bu copïau o'r llyfr ym meddiant y Doctor Silvan Evans, ym meddiant Mr. Breeze, Porthmadog, ac ym meddiant yr Iarll Macclesfield. Y mae copi Mr. Breeze yn awr yn yr Amgueddfa Brydeinig, a chopi yr Iarll Macclesfield yn llyfrgell Syr John Williams, Barwnig.

Ban wedy í dynny air

yn gair allan' o hen gyfreith Hoel da / vap Cadell bren
hin Kymbr / ynghylch chwechant mlyned aeth heibio
wrth y hwn ban y gellir deall bot y offeiriait y
pyd hynny yn pridi gwraget yn dich-
with ac yn kyttal ac wynt
in gyfreith-
lawn.

A CERTAINE CASE EXTRACTE

out of the auncient Law of Hoel da, kyng of Wales
in the yere of our Lorde, nyne hundred and fourtene
passed : whereby it maye gathered that prie-
stes had lawfully married wyues
at that tyme.

I Cor. vii.

It is better to mary, than to burne.

S. Ambrose.

The consent of the wyll, is thys burning.

Heb law bod yn rhydd er oed hyd heddiw wrth gyfreth
 ddeo / ac weithie wrth anwadal gyfreith y Bap / a bod
 rhydd ac yn gyfreithlaw yn owrhon wrth gyfreith y
 Bieuhyn / Lhyma heued Tert o Gufreith Hwael da:
 wrth y hwn y gellir dyall bod y offeireit y amser hyn
 ny yn piodi gwaged / ac nad oes waherddedic wrth
 y dywededic gyfreith / yr hon oes wedy i chonffirmio
 ae derbin yn gymradwy / yn deifol ac yn dibei / trwy
 auturtot y elscop oes y amser hynny yn Kuue-
 in : megis y ketoch weled yn eglurach
 wrth darllein y text o
 ifot.

Lhyma lyuy kyfreith a wnaeth Hwael da yn y hwn yw:
 ty gwyn ar da / kyn bot heuit pethu erill yn deunod-
 daw o gyfreithieu da a wnaeth doethion / a uet hyna-
 chyn no hynny a gwedy hynny. if irb. Ed-
 ward y

A hyn a wnaethpwynt yn erbin kyfreith Hwael / Ky-
 freith hwael a deleir i chredu. A chyt del yno o wps Hw-
 wel / chwegwer doethaf o Gymryt / o bob kymwt yng
 kymy o leyggon / a saith bgeint bacloc o Ceryb / ac ar-
 chefryb / ac athraon da / ac Abadau. Di doethion hyn-
 ny oll / kymryt a wnaethpuyt y deuddec doethaf ar neill-
 tu y wneuthur y Kyfreith. Ac bn y scolhayl huotlaf o
 Gymryt olh y yfcriuenny y kyfreith. Ac edrych rac gw-
 neuthur yn erbyn kyfreith eccleis na chifraith y ame-
 radwy. Allymma henweu y gwy hynny oll / nyd am-
 gen.

Moigeneu enat.

Kyfnert y bap.

Gweir bap Kufawon.

Gronwy bap Moiridic.

Ketwyd enat.

Swilia
 y hen o-
 graph Cam
 bereic

Iddic

A notable extrate out of the lawe

Iddic enat.

Gwpyberi hen o is kennen.

Gwernerth llwyt eu vap. Medwan ail kerist.

Gwyn baer / y gwyr oes berchenawoc ar lann tathwon
bpoed y ty y gwnaythpwyt y kyfreith yndaw.

Gwogawon dyuet.

Bledius vap Bledud.

A Blewgwaret archdiagawon Llandaf a oed yr yscol
heyr / a doctor yn kyfreith Siuul / ac yn kyfreith eccleis.

A gwedy daruot gwnethyr y kekreith oll yn gwbyl,
et aeth Hywela theyrnet o Gimiryfyg ac ef a Lambert
escop Hynnyw : a Hordel escop Bangor / a Chebur es-
cop saint Allaph / a Blewgwaret archdiacon Lan-
daf at Anastasius Pap hyt yn Ruuein / y darllen y Gy-
freith : Ac yedyrch a oed dim yn erbyn kyfreith Deo o ho
nai hi : Ac am nadoed dim yn gworthwynneb i di / hi a de-
ilingwyt / ac i gelwyt yn kyfreith Howel da hi.

Det Christ yna ydoes ix. C. mlyned a biiii. Ylyma y
gweru a wnaeth Blewgwaret yna yn destiolaeth.

Explicit editus legibus Liber bene finitus :

Quem regi scripsit languoidus et quoque fuit.

Hoeli turbe doctor, tunc legis in urbe.

Gornardo cano, tunc iudice quotidiano

Rex dabat ad partem dextram, nam sumplerat artem.

¶ Ac ychydic yn ol hynny y darlleit yn yr bn-
rhyw gyfreith bal
hynn.

Tri meip en dy hoder bn bam bndat ni dyleant ke-
fran o tref eu tat can eu hant bn bam bn dat. Vn o na
dunt yw map llwyn a pherth : a gwedi caffael y map
hw

of kinge Hoel da.

hwnnw/ kemrvt y wraic honno o rod kenedyl: Nv dy
ly hwnnw keuran tir ar map a gaffat kyn nog ef yn
llwyn ac ymperth.

Eil yw kymret gwreic o escolhayc o rod kenedyl/ ac
o denya kymrut brdeu effeyryadaeth: ac ef yn effeiriad/
cassael map: Nv dyly y map a gaffat kyn y urdeu/
keuran tir a map a gaffat wedy y urdeu. Trydid
yw mut / can ny dyly tir ony attepo dyo
staw: ac ny roddir gwlad
y but.

The Englysh of the aboue witten Bytyshe
oꝛ Walthe as we nowe
call it.

Besides that it was thought honeste, laudable,
and lawfull by the lawe of God, and sometyme by the
inconstant and vnstedfast lawe of the Pope: and now
established by the kynges lawe also: Here is yet ano-
ther text (woorthy to be noted for the antiquitie) of the
auncient^s lawe of Hoel da, than kyng of Wales, by the
whych ye maie easely gather that priests at that time
had married wyues, neither was it prohibited oꝛ for-
bidden by the lawe: whyche lawe was accepted, con-
firmed, & auctorized by the byshop of Rome than, as
ye may moze evidently perceyue by readyng of
the terte vnder wytten.

Thys is the boke of the law which* Hoel da
made at Cuy gwyn ar daf: who dyd abro-
gat, repeale and disanull all the lawes that
were made befoze hym, and stablished thys
Lawe in all hys dominions.

* Thys
was the
eightenth
auncester
from⁴ kinge
Edward
the sextt.

And

A iii

A notable extract out of the lawe

And thoughē since and before there were diuerse lawes and estatutes constituted and ordeined, yet the lawe of Hoel da ought rather to be preferred. For at the parliamente holden of the same Hoel at the sayde place, there were, vi. of the moste prudent and wyllest men of the laye tee of euery Commote in wales. And of the cleargye to the numbre of an. cxi. Bysshoppes archebysshops, greatt doctours and Abbots. And of all thys numbre. xii. of the best learned and moste prudent were selected & chosen, ye after consultation had they might make the law. And the most notable learned man in all the contrie was commaunded to endite this lawe, and to forse and diligently marcke that no sentence or clause therof should be repugnant or contrary to the ecclesiasticall or ciuill lawe.

And these be the names of the lawe-makers.

Moigenewe the iudge

Kyfnert hys sonne

Gweir hap Kusaun.

Gronoy hap Mozidic.

Ketwyd the iudge.

Idic the iudge.

Gwybery the olde, of lowe kenyn.

Gurthnerth Zhojt hys sonne.

Gwyn Vaer, he that was owner of Vlantathun and of the house where they sate than in parliament.

Gogaune Diuet.

Bledrus hap Bledrud.

And Bleguaret doctour of both the lawes, & archdeacon of Vlandaphe was appointed to be pnegnotarie. And immediatlye after that the lawe was fullye made

of Kinge Hoel da.

made and perfected, Hoel than⁶ bynging wth him a roy-
al rewarde oute of Wales and beyng accompanied
wyth Lamberte byshop of saynt Dauies, Mordefe
byshop of Bangor, and Chebure bishop of S. Allaph
and Bleyguaret archdeaken of Landaph: toke hys
ioyney to Rome to haue the said lawe perused and ex-
amined bi Anastasius than⁷ bishop there. Which thing
aduisedly done, and euerye parte thereof founde to be
consonant and agreable wyth gods law, was ratifi-
ed, confirmed, and published by the bishop, and called
the lawe of Hoel da. And thys was done in the yere of
our Lorde. ixc. xiiii. In wytnes wherof, here be olde
verles which were made at that time.

*Explicit editus legibus Liber bene finitus :
Quem regi scripsit languoridus et quoque fuit.
Hoeli turbe doctor, tunc legis in urbe.
Gornardo cano, tunc iudice quotidiano
Rex dabat ad partem dextram, nam sumperat artem.*

And it soloweth a litle after in the text of the said lawe
where certayne cases are resolued by these
wordes.

There be thre sondry cases, where the brother (the
father beyng tenaunt in Gavel kynd) shal not be per-
ceuer wyth his brother of one henter and one father.
The first is whan⁸ a man hath issue two sonnes by one
wyfe, one before the espouse is solemnised, and the o-
ther after. He that is boine before the espouse is shal
not be partener wyth him that is boine after. The se-
conde is, whan a Clarke beyng married hath issue a
sonne, and after that he recepueth the ordie of prieste-
hode, hath issue an other sonne: the sonne that is bego-
ten after the orders ought not to part lands wth his
brother that was begotten before the orders.

The

A notable extract out of the lawe

**The thyde is whan a man hath issue two sonnes,
whereof the one is mute or dombe ; He that is mute
shall haue no parte of the land wyth hys brother. For
that he is not a man personable in the lawe to enioye
lande, accordynge to the olde saide lawe.**

Raro terra datur, homini cui sermo negatur.

Finis.

**Imprinted at London by Roberte
Crowley, dwelling in Elze rentes
in Holburne. The yere of
our Lord. M. D. L.**

**Cum priuilegio ad imprimendum
solum.**

